БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-нин Компартиязының
Тыва республика комитединиң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер
Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
ноябрь
2
пятница
№ 250 (14450)
1925 чылдан үнделиеттинген
Өртээ 3 кат.

Чылыг сөстер

АНЫЯК ӨГ-БҮЛЕ

Мал ажылынга аныяк кижилер кээп ажылдай бээрге, ында багай чүве чок. Харын оларны деткиир, оларга дузалаар херек. Бо талазы-биле ажыл «Ак-Туруг» совхозта багай эвес. Анаа хуваажынтыр чаңгыс чижектеп киирейн. Совхозта ажылга кызымак аныяк өг-бүле бар. Ол болза Олег Маадыр-оолдуң өг-бүлези-дир. Олар өшкү кадарып турар. Олег чайгы үеде Кара-Суг бажынга чайлаан. Аныяктар ам Шолук-Ховуда кыштаанче көже берген. Алызындан ажылга ынак, кызымак кижи кыштаазында чуңар-бажыңын, малының кажаазын баш удур септеп алган.

Бо чылын бо өг-бүле чүс өшкүден-не 90 анайны онча-менди камгалап алган. Өшкү бүрүзүнден-не 900 грамм дүктү кырган.

БОТТАРЫ-ЛА

Владимир Дарый биле Александр Чимисиниң өг-бүлелери бо кыжын төрүүр хойну хүлээп алгаш, кадарып кирипкеннер. В. Дарый мурнунда тудугга турган. Эрткен чылын ол ирт кадарчызынга дузалакчылаан. Ажырбас-тыр деп түңнел үндүргеш, ам чаа коданны хүлээп алган. Кадарчылар чуртталга бажыңнарын, кажаа-хорааны боттарының күжү-биле септеп, белеткеп алган. Ам кыштагга хонупкан.

Мал чемин дирекция доктаамал хандырар. Автомагазин кыштагга келгеш, бараа-бараанны хире-шаа-биле садыглап турар. А суг сөөртүр автомашинаның чолаачызы Базыр Эртине сугну доктаамал хандырып келген. Малчыннар акша-төлевирге арай хоомайзынып олурар. Ийи өг-бүлениң ээлери кижи бүрүзүле айда 84-84 рубль алыр. Бо бүгү чүге ындыгыл дээрзин «Ак-Туруг» совхозтуң экономистери, бухгалтерия ажылдакчылары азы профком даргазы огулуг тайылбырлап бээр болза эки.

Кызыл-оол КОМБУ.

Улуг-Хем район.

ОЛАРНЫҢ ЧАМДЫКТАРЫ

«Чадаанаагроүлетпүртранс» бүдүрүлгезинде ниитизи-биле 100 хире чолаачы ажылдап турар. Ында хөй националдың төлээлекчилери ажылдап турар. Олар боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын чедиишкиниг күүседип келген. Чыл санында кызымак ажылдаан мурнакчылар ында хөй. Оларның чамдыктары болур: Седи-Базыр Монгуш, Эрес-оол Ондар, Вячеслав Сат, Анатолий Монгуш, Седен-оол Монгуш, Чечек Сат, Александр Суворов, Леонид Хомушку. Олар план күүселдезин дээш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаары дээш шудургу болуп, чарыш мурнакчыларынга чаңгыс эвес удаа ададып келгеннер.

Чолаачы Андрей Монгуш бо бүдүрүлгеге ажылдаа-ла он чыл ажа берген. Андрей ажылга кызымак, машина-техникага кайгыг кижи. Ол — бирги класстың чолаачызы. Бо чылдың эрткен чадазында чүък сөөртүлгезиниң планын ол 1722,4 тонна чедирген, арыг орулга киирер планын 15165 рубльге күүсеткен. Ол чурагайлар планда көрдүнгенинден ыракта ажыг. Күчүлүг «ЗИЛ» машинаның чолаачызы Валерий Дас-оол оон дудак чок ажылдап турар. Валерий Донгакович он алды чыл ажылдаан. Бо үениң иштинде ол чаңгыс-даа катап план күүсетпейн барбаан.

(БИСТИҢ КОРР).

Хүнүнүң чугула айтырыы

АМЫДЫРАЛЧЫ, ЧОГААДЫКЧЫ, АЖЫЛ-ХЕРЕКЧИ ЁЗУ-БИЛЕ

Совет ниитилелдиң чаартылгалыг нарын байдалында, СЭКП политиктиг ажыл-чорудулгаже шилчээн үеде партияның составынга быжыг турушчуг коммунистерни кижизидери политиктиг өөредилгеден негеттинип турар. Чүге дээрге ниитилел хөгжүлдезинге партияның салдарының күжү коммунистерниң мировоззрениезинден болгаш эки мөзү-шынарындан хамааржыр.

Ниитилел амыдыралында хөй талалыг болуушкуннар, информациялыг улуг агым кижилерниң сонуургалын өскүткен. Ынчангаш политиктиг школаларга, семинарга, клубтарга, «төгерик столдарга», диспуттарга, дискуссияларга сагыш-сеткилин, бодалын үлежир, санал-онал солчур аргаларны тургузарын чедип алза эки.

СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар партия эге организациялары боттарының иштики ажыл-чорудулгазын, ооң иштинде политөөредилгени, кандыг янзылыг тургузарын боттары шиитпирлээр болгай.

Политиктиг өөредилгениң чаа системазы боду амыдыралдың демократчы шимчээшкиннеринге дүүштүр чаарттынып, өскерлип турар. Эртемниң чедиишкиннерин болгаш партияның политиказының өскерилгелерин бодунга ол сиңниктирген, утка-шынары-биле кижилерни хандыкшыдыптар хөй хевирлерлиг, чаа утка-шынарлыг болур ужурлуг.

Чаартынган политөөредилге системазы коммунистерниң боттарының аразында харылзаазын быжыглаарының, оларның партийжи туружун быжыктырарының болгаш күштерни каттыштырарының аргазы болур. Өөредилгениң мурнунда кижилерниң ниитилел-политиктиг идепкейин хандырарын, партияның политиказын сайзырадып, амыдыралга боттандырарын чедип алыр сорулга туруп турар. Ынчангаш политиктиг өөредилге — партия комитеттериниң, эге организацияларның чоннуң калбак массалары-биле харылзажырының бир хевири.

Бистиң республиканың партия организацияларының ажылында өөредилгени чаа үениң негелдезинге дүүштүр чорударының эки дуржулгазы бар. Эрткен өөредилге чылында Ак-Туруг, Арыг-Үзүү, Торгалыг, Туранның № 1, Саглы, Баян-Кол школаларының, «Шагаан-Арыг коммунэнергонуң», Хайыраканда уруглар садының, «Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан фермазының коллективтеринде, «Чаа орук», ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг, «Шекпээр» совхозтарда политиктиг өөредилге дыңнакчыларының сонуургалын, идепкейин бедидерин чедип алган. Пропагандистер Ю. М. Некрасов, Ч. К. Куулар, В. К. Кара-Сал, Я. Я. Шаваа, В. Н. Круглов, К. Д. Шалык, Т. С. Ли, С. С. Сыкты-Сюрюн, Э. О. Саая, С. С. Саая олар болгаш өскелер-даа дилээшкинниг ажылдап турар.

РСФСР-ниң Компартиязынга Улуг-Хем райкомунуң чанынга соңгулдалар үезинде тургустунган политклуб, район солунунуң редакциязынга, септелге-техниктиг бүдүрүлге черинге организастаттынган өөредилгелер политиктиг төптер болуп тургулаан.

СЭКП ТК-ның пленумунга чугаалашкан партияның национал политиказының чугула айтырыгларын өөренип тура, политиктиг школаларның, семинарларның, клубтарның дыңнакчылары чоннуң аажы-чаңын, культуразын, национал чаңчылдарын билип ап, төөгүнүң билдинмес «арыннарын» ажыдып, таныжар аргалыг болганнар.

Политиктиг өөредилгениң дээштиин бедидер талазы-биле улуг сонуургалдыг, кызымаккай ажылды Каа-Хем районда «Кызыл тук» совхозта партбюро секретары А. Б. Кара-оол чорудуп турар. Бо совхозтуң төвүнде, библиотекада, уруглар садында ажылдап турар политшколалар тус черде дыңнакчыларның ажыл-агыйының, сонуургалының, билииниң деңнелиниң аайы-биле ажылдап турар.

РСФСР-ниң Компартиязының Бай-Тайга райкому политиктиг өөредилгениң айтырыгларын шиитпирлээринге партия организацияларының ролюн бедидеринче кичээнгей салып, бо айтырыгны партия хуралдарынга, райкомнуң бюрозунга тургузуп келген.

Кызыл, Эрзин, Тес-Хем районнарының, Ак-Довурак хоорайның партия организацияларында пропагандистерге, дыңнакчыларга, эге организация секретарьларынга методиктиг дуза чедирериниң эки дуржулгазы чедип алдынган. Политиктиг чырыдыышкын кабинеттери кичээлдерге темалар аайы-биле ажыглаар сүмелерни белеткеп берип турар.

Чаа өөредилге чылында ону канчаар организастаза экил, коммунистерниң сонуургалынга кандыг чугула темалар дүгжүрүл, кайыын өөредилге-методиктиг материалдарны тып алырыл, хөй санныг активчилерге бо үениң ниитилел амыдыралының айтырыгларынга хамаарыштыр кандыг дуза чедирип болурул дээн ышкаш айтырыгларга харыыны өй-шаанда чедирерин Эрзин, Барыын-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем райкомнары чугулалап көрген. Бо районнарга эрткен семинарларга киришкеннер партияның политиктиг ажыл-чорудулгазынга, ниитилелдиң кризистиг нарын байдалынга, рынок экономиказынче канчаар шилчиириңге, националдар аразында харылзааларга хамаарыштыр хөй-ле айтырыгларны салып турган.

Ол чорук амгы үеде партияның теоретиктиг, идеологтуг, политиктиг база организакчы ажыл-чорудулгазынга чон чүгле сонуургалдыг эвес, харын-даа ону дүрген, чаа ёзу-биле боттандырарын негеп турарының херечизи. Бо херекти боттандырарын бүгү коммунистерниң киржилгези-биле чедип алыр апаар. Партия организацияларының ажылында эки дуржулганы тус черлерниң байдалынга таарыштыр улам сайзырадыры, ону чогаадыкчы байдалдыг көөрү-биле кады ам-даа бистиң ажылывысты бо хүннерниң негелделеринге, кижилерниң сонуургалынга дүүшпес, оларның мурнунда хүн бүрү тургустунуп турар айтырыгларга харыы бербес, оларның сагыш-сеткилин, угаан-медерелин байытпас, ёзу барымдаалаан өөредилге хевирлерин тургуспас ужурлуг бис.

Ынчангаш шыырак пропагандистерни шилиирнинче, таарымчалыг материалдыг баазаны тургузарынче кичээнгейни партия организациялары салыр херек. Чүгле коммунистерниң хөй талалыг санал-оналынга даянып тургаш, оларның чогаадыкчы база организакчы киржилгези-биле өөредилгени үре-түңнелдиг тургузуп ап болур.

Чаа өөредилге чылында кол чүүл — СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң шиитпирлерин, аңаа хүлээп алган документилерни өөренири болуп турар. Гуманныг, демократтыг социализмниң алыс утказы, башкартынар рынок экономиказынче шилчиири, ниитилелди улам ыңай демократчыдары, тускай догуннаан социалистиг күрүнелерниң эвилелин тургузары, СЭКП-ниң чаартыры болгаш оон-даа өске айтырыглар.

Ниитилел-политиктиг ажыл-чорудулгага, улус депутаттарынга, идеология ажылының организакчыларынга тускай өөредилге курузун тургускан. Партияның XXVIII съездизиниң материалдарынга хамаарышкан курстарның темалары хоорком болгаш райкомнарда бар. Кандыг курстарыл, оларга дузаламчы методиктиг материалдарны кайыын алырын солуннарга үнген сүмелерден, Политчырыдыышкын бажыңының № 4 методиктиг бюллетениниден шилип ап болур. Үстүнде айыткан курстарның темаларын-даа өөренип болур. Политиктиг өөредилгени кажан эгелээрин, кайы хире хуусаалыг үргүлчүлээрин партия организациялары тускай коллективтерниң ажыл, амыдыралынга дүүштүр шиитпирлээр чүве болганда, коммунистерниң херек кырында сонуургалы болгаш эрге-ажыктарын барымдаалап тургузары чугула болуп турар.

Политиктиг өөредилгени чаа принципиалдыг туруштан көөрү дээрге, оон төвүнге коммунист, ооң арын-нүүрү, үзел бодалы турар ужурлуг. Бо чүүлдерни кичээнгейге ап тургаш, партия организациялары, ооң комитеттери политиктиг өөредилгениң амыдыралчы, чогаадыкчы, ажык-чарлыг хевирлерин тургузуп болур.

ШАНДА АРЫГЛААШКЫН

ЧУРУКТА: Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң тараа шаңында дүжүргеи бо чылдың дүжүдүн арыглап турары. Арыглакчыларның бирээзи Ооржак Аяна ында шалыпчыга санадып, үш муң ажыг тоннаны шыгжаар черже чүдүрүп чоруткан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ЧҮСЧҮ-МАЛЧЫН ЗВЕНО» КЛУБ

Республиканың «Чүсчү-малчын звено» деп клубтуң кежигүннериниң семинары Кызылга дүүн уламчылаан. Ооң ажылынга баштайгы хүнде Тес-Хем, Эрзин, Моңгун-Тайга, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Тожу, Чөөн-Хемчик районнарның төлээлери киришкен.

Профоблчөвүлелдиң секретары, агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы А. Т. Сотпа семинарны ажыткан. Клубтуң кежигүннери ол хүн рынок экономиказынче шилчииириниң кол-кол айтырыгларын сайгарып чугаалашкан. Ол талазы-биле тайылбыр дыңнадыгларны республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң даргазының оралакчызы М. Ч. Сат, Тыва АССР-ниң Күрүнениң үндүрүг инспекциязының даргазының оралакчызы Э. Х. Меңниг-оол, республиканың күрөөтектер комитединиң даргазының оралакчызы М. А. Даргат олар кылганнар. ССРЭ-ниң Агробанкызының Тывада республика баштаар чериниң даргазы Т. В. Мурыгина, ССРЭ-ниң Тывада ажаалга банкызының киллис эргелекчизи Н. Тырышкина ол-ла айтырыгга хамаарыштыр өөредиглиг чүүлдерни клуб кежигүннеринге чугаалап, делгереңгей тайылбырны кылган.

Семинар ажылын бөгүн уламчылаар. «Чүсчү-малчын звено» клубтуң кежигүннеринге чаа кижилер хүлээп алыр айтырыгны чугаалажыр болгаш дуржулга солчур.

(Бистиң корр.).

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бюрозунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш РСФСР-ниң ЛКАЭ республика организациязында

БҮГҮ КҮШТҮ—МАЛ КЫШТАГЛААШКЫНЫНЧЕ

Мал ажылының продукциязын бүдүрерин база садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш кадагалалын хандырар талазы-биле 1990 чылдың тос айларында районнарның болгаш совхозтарның социалистиг чарыжының түңнелдерин РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш РСФСР-ниң Ленинчи Коммунистиг аныяктар эвилелиниң республика организациязы чугаалажып көрген.

Мал ажылының продукциязын күрүнеге садар планны күүседир, малдың баш санын өстүрер, ооң кадагалалын хандырар талазы-биле республиканың агроүлетпүр комплекизиниң ажылчыларнын 1990 чылдың тос айларында чамдык дээре түңнелдерни чедип алганын бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалда демдеглээн.

1989 чылдың ол үези-биле деңнээрге, чуурга бүдүрери 20,6 хуу, ону садары — 20,3 хуу көвүдээн, садарының планы 110,8 хуу күүсеттинген. Күрүнеге 18,3 муң тонна эътти, 26,9 муң тонна сүттү, 1003 тонна арыг дүктү саткан. Мыйыстыг бода малдың, ооң иштинде инектерниң баш саны 1,0 хуу, хой болгаш өшкүнүң — 2,0 хуу, чылгы малдың — 2,8 хуу, куштуң — 1,3 хуу көвүдээн.

Мал ажылының продукциязын бүдүрер база садар, малдың баш санын өстүрер, кадагалалын хандырар талазы-биле чарышка эки түңнелдерни «Таңды сыны» совхозтуң болгаш «Кызыл» куш фабриказының ажыл-ишчилери чедип алган.

Ооң-биле чергелештир райкүүскомнар, Тыва агроүлетпүр эвилели, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннары болгаш совхозтар эътти, сүттү, дүктү бо чылдың тос айларында бүдүрер база күрүнеге садарының планныг даалгаларын күүсетпээн.

Эът садарын республикада ниитизи-биле 11,9 хуу, сүттү — 10,8 хуу, дүктү — 27,2 хуу эвээжеткен. Мал ажылының продукциязын бүдүрер планны чаңгыс-даа район, дүктү садарын Чөөн-Хемчиктен өске бүгү районнар, эът садарын — 9 районнар, 41 совхоз, сүттү — 10 районнар, 39 — ажыл-агыйлар күүсетпээн. Мал ажылының продукциязының чаңгыс-даа хевирин садар планны Бай-Тайга, Өвүр, Сүт-Хөл, Бии-Хем, Тожу, Каа-Хем, Эрзин районнар, 16 совхозтар күүседип шыдаваан.

1989 чылдаазы-биле деңнээрге, бир инекке онаашкан сүт саалдазы 201 кг, хой бүрүзүнден дүк кырылдазы — 110 грамм эвээш болган. Хаван оолдарын алганы эрткен чылдаазындан 3,3 муң баш, анай болгаш хураган — 16,6 муң баш эвээжээн. Республикада ниитизи-биле хаваннарның баш саны 10 хуу кызырылган болгаш малдың бүгү чүзүн аайы-биле хорамчазы хөй болган. Ылангыя мыйыстыг бода малдың чидирии Таңды, Каа-Хем, Бии-Хем, Тожу, Моңгун-Тайга, хой, өшкүнүң — Каа-Хем, Кызыл, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик районнарга хөй болдурган.

Мал ажылының продукциязын бүдүрерин база садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер, кадагалалын хандырар талазы-биле социалистиг чарыштың негелделерин күүсетпээни-биле холбаштыр районнарга, а ол ышкаш барыын талакы зонаның совхозтарынга шаңналдыг черни тывыспас деп шиитпирлээн.

1990 чылдың тос айларында ажылдың түңнелдерин ёзугаар социалистиг чарыштың тиилекчилерин кылдыр дараазында ажыл-агыйларны санаан болгаш оларга РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш РСФСР-ниң ЛКАЭ республика организациязының шилчиир Кызыл туктарын 300 рубль-биле кады тыпсырын шиитпирлээн:

Төп зонадан: 1989 чылдың тос айларында турганынга деңнээрге, бо чылдың тос айларында чуурга бүдүрерин 20,6 хуу көвүдеткен, садар планны 110,8 хуу күүсеткен, бир кушка онаашкан дагаа чуургазын алырын ортумаа-биле 6 чуурга, куштуң баш санын 1,3 хуу өстүрген **«КЫЗЫЛ» КУШ ФАБРИКАЗЫНЫҢ КОЛЛЕКТИВИНГЕ.**

Мурнуу талакы зонадан: күрүнеге эът садар планын 104,4 хуу, сүттү — 105,5 хуу, дүктү — 106,9 хуу күүсеткен болгаш 1989 чылдаазынга деңнээрге, 100 баш төрүүр малга онаашкан 4 бызааны, 5 баш анай, хураганны хөй алган **«ТАҢДЫ СЫНЫ» СОВХОЗТУҢ КОЛЛЕКТИВИНГЕ.**

Кышкы байдалдарда ажылдаарынга белеткелди хынамчалыг дүрген дооссар, мал чемнерин немей дилеп тывар талазы-биле хемчеглерни алырын, мал кыштаглаашкынын эң-не эвээш хорамчалыг болгаш организастыг эрттирер, мал ажылының продукциязын бүдүрерин база күрүнеге садарын эвээжетпес, планнарны күүседир талазы-биле хемчеглерни алырын партияның райкомнарынга, улус депутаттарының районнар болгаш кодээ Советтериниң күүскомнарынга, Тыва агроүлетпүр эвилелинге, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарынга, совхозтарның күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдеринге дааскан.

Номчукчу айтырыгны тургузуп тур

КЫМ ДУЗАЛААРЫЛ?

Бистиң Кызыл районда Черби суур республика төвүнден 30 хире километр черде турар. Ол хиреде радиону барык дөрт чыл хире орта дыңнавалывыс. Депутаттарывыс соңгулда санында аазап-ла турар, ол хирезинде херек черле бүтпестир. Чалап кааш, Кызыл райкүүскомунуң даргазы А. Барковка чедеримге, кылдырар мен дээш аазаан. Ол хевээр сураг барган.

Депутаттарывыс-даа, удуртукчу даргаларывыс-даа биске дуза чедирбестээн. Ам каяа барза эки ирги? Кым дузалаарыл?

Роман ОЧУР-ООЛ.
Черби суур.

Социал айтырыг

ФЕРМА— ЧОРГААРАЛЫМ БЕ?

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, өскээр чугаалаарга, кижиниң холунуң дыңзызы ажылдаар черниң ниити байдалындан улуу-биле хамааржыр. Чижээ, фермада чылыг, чырык, куруг, чай аразында изиг шайны-даа ижип алыр хепти уштуп, кеттинер, чунар өрээл турар, оон ангыда кылып турар ажылының түңнелин чырыдып, чарлап турар болза, ынчан кижи долу күш-биле ажылдаар. Ынчангаш сөөлгү үеде социал айтырыглар ээн кол черде апарганы таварылга эвес.

Ийе, ону-мону кылыр-дыр деп чугаа-ла хөй. Чогуум түңнел кандыгыл? Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкому Барыын-Хемчиктиң сүт-бараан фермаларында социал айтырыгны канчаар шиитпирлеп турарын хынап көргеш, ону бодунуң президиумунуң хуралынга дыңнап чугаалашкан.

Барыын-Хемчикте 4 ферма бар. Ниитизи-биле байдал багай. «Хемчик» совхозта фермада инекке чаа кажааны тудуп турар. Ону дооскан соонда, улустуң ажылдаарынга таарымчалыг апары чугаажок. Ынчалза-даа план ёзугаар ону бо чылын доозар аргазы чок. Эрги кажаалар урелик, дээвирлери ында-мында кээп дүшкүлээн, ирээн. Ындыг байдалга ажылдаарга кандыгыл, бодап көрээлиңер.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая СБФ-зы мурнунда республикага сураглыг турду. Салбыр төвү суурлуг. Ында 24 уруг турар садик бар. Экидир. Ынчалза-даа чурттакчылар хөй болганы-биле уруглары хөй, оочурда 10 хире челер манап турар. А үш харлан өөу назылыг бичии уругларны садикке хүлээп албас олар бажыңнарында олурглаарлар. Ада-иелери ажылдаарда канчаарыл? Бажыңынга эң ылангыя кышкы үеде бичии уруун каапкаш ажылдаарга, не кижиниң сагыжынга чүү кирерил, ажылдаттынар бе?

Хары утда 16 кижи чемненир столовая бары эки. Ол ышкаш холумак бараан садар магазин база бар. Кызыл-булуңда телевизор, ойнаар чүүлдер бар. Оозун бодаарга, малчыннарга таарымчалыг чүүлдерни тургузар дээш дирекция чамдык ажылдарны кылып турар ышкажыл. Ынчалза-даа хеп солуур келер өрээлдеринде дериг-херекселдер чедишпес, чунар херекселдер база ындыг.

«Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа фермазы база сурагжып, 3-4 чыл бурунгаар ол ферма дыка эки деткиттингеш турган. Ам байдал шуут сырледир апарганын чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Кызыл-булуңда, дыштанылга өрээлинде, котельная-даа урелик, стол, сандай четче эвес. Чогуум суурда бичии магазинчигеш бар. База-ла 24 бичии чаштарга садик бар. 16 кижи хары утда олуруптар столоваалыг. Ынчалза даа ында аъш-чемниң дээжизи аажок ховар. Күзүн безин аңаа ногаа аймаа кирбес.

Бижиктиг-Хая фермазынга уруглар садын тударын планнаан турган. Ынчалза-даа ону тудар улус чок.

Бо үстүнде фактылардан алгаш көөрге, совхозтарның дирекциялары, профкомнар фермаларда малчыннарга таарымчалыг чүүлдерни тургузар дээш дыка кошкак ажылдап турар. Ол талазы-биле «ажылды кылганывыс ол, четтикпейн дээр хөөннер бар. Малчыннарның чуртталга бажыңнарын өй-шаанда септээр, одаар чүүлдү сөөртүр бээр, орта дузалажыр талазы-биле хемчеглер кошкак. Комплекстиг план херек боор турар. Оон башка социал айтырыг анаа-ла боду шиитпирлеттинне бербес.

Күш-ажыл камгалалының база күш-ажыл хоойлужудулгазының айтырыгларының талазы-биле малчыннарга лекциялар, беседаларны чорударын улуу-биле негеттинип турар. Чүге дизе шөлээ болгаш ажыл төлевириниң, эң ылангыя немелде төлевирлер дугайында айтырыглар бо-ла тургустунуп келир.

Профэвилел райкому фермаларның социал айтырыгларының талазы-биле совхозтар директорларының база профкомнарның илеткелдерин дыңнап турар болза эки. Чаңгыс-биле чугаалаарга, Барыын-Хемчик районунуң сүт-бараан фермаларында социал айтырыгларны чедир шиитпирлевейн турарының кол-ла чылдагааны болза, чаңгыс аай план чок.

Амгы үеде политиканың төвүнде кижи туруп турар. Кижи фактору деп сөстүң тып-тып келгени таварылга эвес. Ынчангаш районнуң сүт-бараан фермаларында социал айтырыгларны чогуур профэвилел обкомунуң президиумунга чугаалашканы ажылга улуг дептүм болур ужурлуг.

Далар-оол ОЮН,
Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң секретары.

БАДЫТКАЛ

Аныяк коммунист Вячеслав Хертек — «Ишкин» совхозтуң мурнакчы тракторнистериниң бирээзи. Ол планныг даалгаларын доктаамал ажыр күүседип, техникага камныг, ажылынга харыысалгалыын көргүзүп келген.

Бо чылын В. Хертек мал чеми белеткээринге шалыпчы киришкен. Чаңгыс чер-чурттуглары — кызыл-тайгажылар ону кодээ Советтиң улус депутадынга соңгаан. Ол дээрге аныяк кижиниң мөзүлүүнүң бадыткалы-дыр.

Карыма ТҮЛҮШ.

ҮЕНИҢ СУДАЛЫ

ДҮҮН

ЖУРНАЛИСТ—ПАРТИЯ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНГА

Журналист Таан-оол Хертек бистиң редакцияда ажылдап турары килдизиниң айтырыгларының аайы-биле республиканың партия организациязының, ооң коммунистериниң ажыл-чорудулгазын солун арыннарынга каш чыл улаштыр доктаамал чырыдып келген. Хоочун солун ажылдакчызының ол айтырыгга арга-дуржулгазы байлак. Ооң бадыткалы Тываның ном үндүрер чери журналистиң «Дилээшкиннерниң оруунда» деп эгелиг номун парлап, чырыкче үндүргени.

Чамдык партия райкомнарының, парткомнарының, партия эге организацияларының ажылының дуржулгазын, эде тургустунуушкуннуң херээнге оларның киржилгезиниң дугайын ында бижип турар. Ооң-биле кады партия эге организацияларының секретарьларының ажылының дуржулгазы-биле база таныжып болур. Партия организацияларының ажылынга херек кырында бадыткаттынып шиңгээттинген чүүлдер, арга-дуржулга херек деп чүве билдингир. Ынчангаш партия ажылдакчыларынга журналистиң ному ажыктыг, өөредиглиг болуру чугаажок.

Ооң тиражы — 2 муң экземпляр. Тываның ном үндүрер чериниң политиктиг литература талазы-биле улуг редактору А. Д. Сат ону редакторлаан.

БӨГҮН

300 ТОННА НЕМЕШКЕН

Нииттиниң малынга четчир санныг, шынарлыг мал чемнерин белеткеп алырынче Өвүр районда «Коммунизмче орук» совхозтуң Мерген Моңгушка удурткан мал чеми белеткээр механизастаттынган бригаданың кежигүннери кичээнгейни чыл бүрүде салып келген.

Олар чүгле мал чемнерин белеткеп каар эвес, ону фермага, малчыннарның коданнарынга сөөртүп чедирер хүлээлгелиг. Хүлээнгени — күштүг деп чон чугаалаар болгай. Ынчангаш бригаданың ишчилери дааскан ажыл-херектерин ак сеткилдиг күүседип келгеннер.

Бо чылын оларга 1500 тонна сигенни Ак-Чыгаалан кезер даалганы берген турган, ону 200 тоннага ажыр боттандырган. Бригадада он ийи кижи ажылдап турар. Олар мал чеминиң белеткелинге шалыпчы ажылдааны дээш 975 рубль-биле шаңнаткан.

Тура-соруктуг ажыл-ишчилер Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 73 чылының байырлалынга чедир 300 тонна сигенни белеткээр немелде хүлээлгени алгаш, ону хуусаа бетинде күүсеткен.

ДААРТА

ОНУ КӨРЕ БЭЭР

Даарта ТДЛТЭШИ-ниң хуралдаар залынга Тываның чаа тургустунар чогаалчылар эвилелиниң тургузукчу хуралы болур.

Оон ажылынга республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан 100 ажыг делегат киржип, тыва литератураның моон соңгааргы хөгжүлдезиниң оруун, салым-чолун сайгаржып, чаа тургустунар деп турар Чогаалчылар эвилелиниң уставының, программазының төлевилелдерин бүгү талалыг чугаалажып көөр.

«Тываның чогаалчылар эвилели 1944 чылга чедир турган, кажан Тыва Арат Республика ССРЭ-ге каттышканда ол дүшкен болгаш ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң бир адыры апарган.

Бис ону катап тургузарындан аңгыда, тыва литератураны делегей деңнелинге чедир хөгжүдер, ооң ат-алдарын бедидер сорулганы салып турар бис. Оон аңгыда бир эвес ындыг эвилелди тургузуп алзывысса, эвилелдиң кежигүннериниң одуруунга чаа кижилер немежир, чаа-чаа бодалдар, идеялар, көрүштер-биле байлакшыыр бис. Чогаалчылар эвилелиниң бот-аңгыландырыышкынныг байдалче киирериниң дугайында бодалдарны база-ла программаже киирген бис. Ынчангаш шиитпирлээр айтырыглар-ла хөй»—деп, 5 кижи составтыг организастыг комитеттиң кежигүнү Игорь Иргит чугаалап турар.

Чаа чүүлдер чигзиниишкиннерни-даа, идегээшкиннерни-даа хары угда оттурар болгай. Оон чүү үнерин амыдырал бодунда көргүзүптер. Ону көре бээр бис.

Авторларның тырттырган фото-чуруктары

ШАҢНАЛЫ—МОСКВАЖЕ ПУТЕВКА

«Кызыл-Даг» совхозтуң малчыны Багай-оол Хертекович Мижит-Доржу ниитиниң малын 29 чыл дургузунда кадарып, чыл санында эки түңнелдерни чедип ап келген. Бо чылын ол бодунга быжыглааны сергелерни чаңгысты-даа хоратпайн, менди камгалап алган, бирээзинге онаашты ортумаа-биле 1780 грамм дүктү кыргаан. Ол дээрге районда эң дээре көргүзүг болган.

Б. Мижит-Доржу кончуг шыдамык кижи. Өг-бүлезиниң херээжен ээзи чок апарза-даа, өскүс хөй уругларын өөредилгеге, ажыл-ишке ынак, топтуг-томааныг, эптиг-ээлдек кижилер кылдыр кижизидип келгенин чону мактап чугаалажыр.

Кыш — малчынга шыңгыы шылгалда. Бо чылын ол уруг-дарыы-биле эмгележип тургаш, 22 тонна көк-суланы, 12 тонна сигенни кезип, сараатап алган. Кыштаа — Бай-Тайга сыннарының мурнуу талазында Сарыг-Хаяда. Кажаа-хораазын өй-шаанда белеткээн. Кургаг өдекти бөлүп алган. Коданында 390 сергелиг. Олары семис, шыырак.

Кежээниң мурнунда хүндү дээр бис. Мөгаг-шылаг чок малчынын совхозу бедик-биле үнелээш, аңаа шаңнал кылдыр ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйы чедиишкиннериниң делгелгезинче баар путевка-биле шаңнаан. Бай-Тайганың кадарчызы Москваже чорупкан.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Б. Х. Мижит-Доржу.

30 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

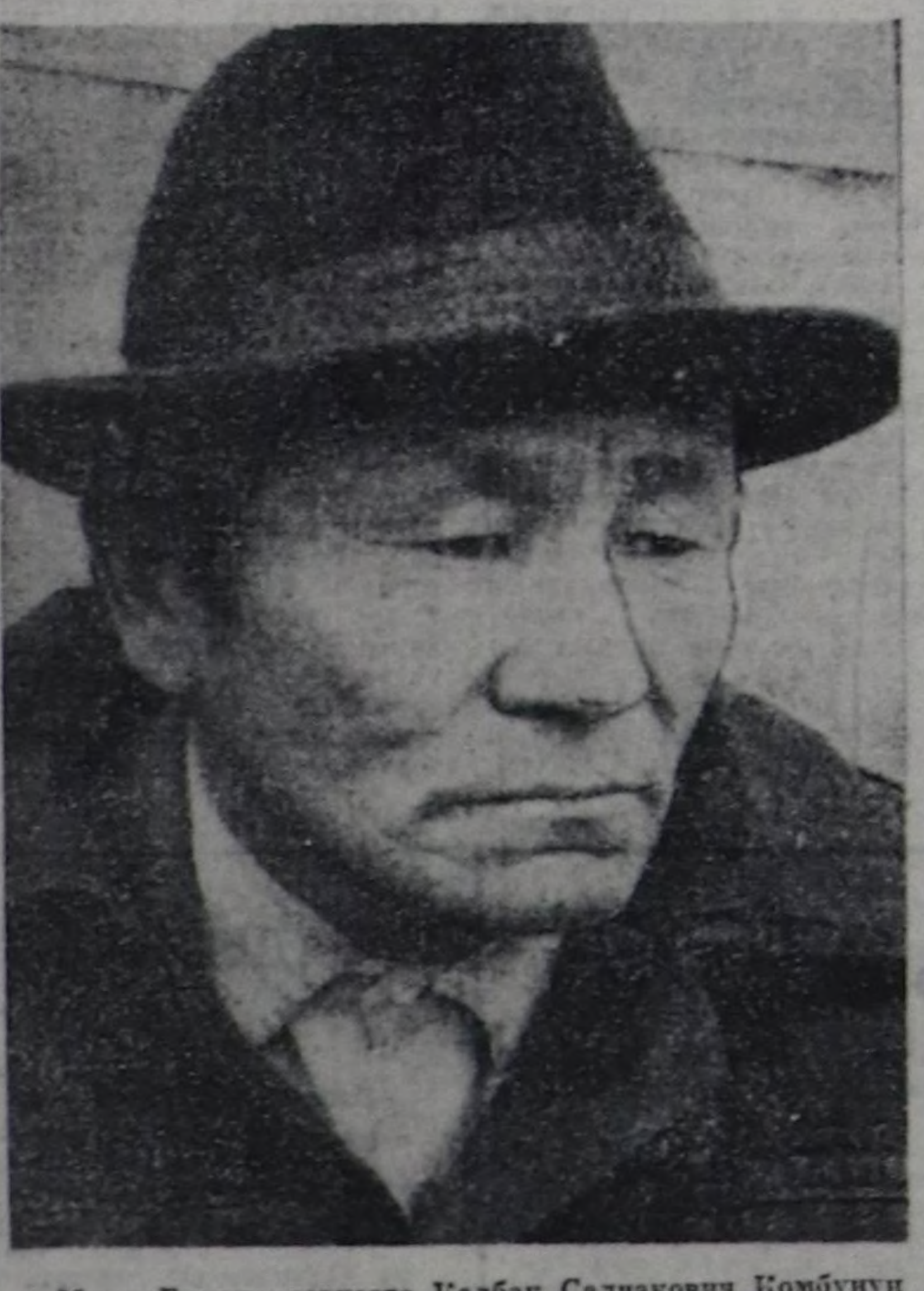

«Мөген-Бүрен» совхозта Калбак Салчакович Комбунуң руль долгап келген стажы ындыг. 30 чыл мурнунда чолаачылар курузун дооскан аныяк эр «Малчын» колхозтуң салбыры — Мөген-Бүренге чолаачылап келгеш, ол-ла хевээр ында ажылдап турар.

Мөңгүн-Тайганың оруун кандыг дээр боор, берге-ле. Мынча чылдың дургузунда ол кандыг бергелерге таварышпады дээр.

К. Комбу—ам бирги класстың чолаачызы. Озал-ондакка-даа таваржып көрбээн. Машина-техниказынга дыка камныг. Амгы үеде ол ГАЗ-53 маркалыг бензин сөөртүр автомашинаны чолаачылап турар. Кол-ла оруу — Чадаана, Абазадан кывар-чаар материалдар сөөртүр. Совхозта ону чааскаан харылап турар.

Бо чылын ол 985 килограмм бензинни камнап алган. Чүък сөөртүр талазы-биле планын үргүлчү ажыр күүседип келген. Мөген-бүренчилер бо чолаачызынга ынаныр.

Иргит УСПУҢ-ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: Калбак Салчакович Комбу.

Мурнакчы дуржулга: «Күш-ажылдың хостуу» совхозта

АМДЫЫЗЫНДА 54.492 РУБЛЬ АРЫГ ОРУЛГА

РЕДАКЦИЯДАН. 1990 чылда республиканың чер ажылдакчыларының ижиниң төнчү түңнели үнгелек. Амдыызында бисте кээп турар медээлерден алырга, картофель талазы-биле «Хемчик», «Алдан-Маадыр», С. Тока аттыг база «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарда арендалыг звенолар эки түңнелдерни чедип алган. Алдан-маадыржыларның дуржулгазының дугайында «Шын» солунга чоокта чаа допчулап бижээн бис. Ам бо удаада «Күш-ажылдың хостуу» совхозта картофельчилерниң дуржулгазын көрээл.

Таңды-Уула сынының эдээнде чаттылган ол ажыл-агыйның девискээри үнүш-бойдус, хөрзүн талазы-биле байлак, чараш-даа. Күскээр арга-арыг, алдын-сарыг, чиңгир-кызыл, кара-ногаан өңнер-биле «чечээштелир». Тараа, сиген, картофель, ногаа ажаакчы ажыл-ишчилерни эргип кезип чорууру база солун, хөглүг. Ажылгыр, бодүүн кижилер ында чурттап, ажылдап турар. Оларның бирээзин Иргек Кара-оолович Талар-оол дээр.

Онгу классты доозкаш, ол механизаторнуң олут орбас, чымыштыг мергежилин шилип алган. Кырган ада-иезиниң мал азырап, тараа тарып чорааны Хетпе шөлүнге дазылдамыры-биле ол тудуш апарган дизе хөөрелиг эвес. Чүге дизе ооң ачазы бо-ла Торгалыг эмнелгезинге ажылдап, аарыг кижилерни эмнеп чораан. Авазы Дека Кыргысовна амдыгаа чедир совхозта ажылдап, ниитиниң херээнге биче эвес үлүг-хуузун демнештирген. Дукмазы Зина —сүт-бараан фермазында мурнакчы саанчыларның бирээзи.

Иргек Кара-оол механизаторлап келген үезинде не-черни канчаар ажыглаарыл, ооң хайыразын чүнүң ачызы-биле бедиздерил деп чүүлдү үргүлчү бодап келген. Боду башмиңнир кезек шөлден ап алгаш, ону ажыглап, тараа, сиген азы картофельден-даа тарып, чериң күжүн көрүп көрзе деп бодал төрүттүнген. Ынчангаш чамдык эш-өөрү-биле дугуруушкаш, эрткен чазын дирекцияга кээп, кол агроном В. Лобаченко-биле сүмелешкен:

— Виктор Фомич, бистиң Торгалыгга чүгле картофель эвес, а яблоктар безин өзүп болурун боттарыңар безин чугаалаан ийик силер чоп?...

Кол агроном механизаторнуң аренда-биле ажылдаар, картофель өстүрер дээн күзелин деткип, аңаа дузалашкан. Экономистерге баргаш, керээни-даа кады тургузуп чарган, ат салган.

Мурнунда меле тарып турган куруккан черни май айның ортаа үезинде баштай суггаргаш, оон аңдарып кирипкен. Звено удуртукчузунуң өөрү-даа соруктуг эрлер. Ажылдаар, боттарынга бүзүрелдиг.

—Черниң суксун-суггадынче, чайгы ажаалдаже-ле сагыш салып көрүңер, оолдар. Барык-ла кур чер ышкажыл— деп, бир катап оларга дагдыныкчы суггатчы Казак Чамзырынович Натпит-оол келгеш, өөрүнүң ажылдап турарын мактап деткээн. Эки сөс эм болгай. Дуржулгалыг ирейниң сөзүн дыңнап, звено ынчан черни каш удаа үлдүреткен. Чок, чемишчидилге аймаа чашпааннар, Көөр-дүр деп шиитпирлээннер. Үрезинни база-ла баш удур белеткээш, үезинде тарып олуртканнар. Черни кижиге быжыглаар... Бо сөстер кажан тыптып келир. Алыс түңнелди боттары черле көөр-дүр деп шиитпирлээннер. Айтыышкын чокка. Агротехниканың негелделерин-не барымдаалаар. Оолдарны ынчалыңар-мынчалыңар деп кым-даа оларның ажылынга киржип, айтыышкын бербээн. Агроном оларның черин, ажылын хайгаарап турган болбайн аан.

Звено үрезинни тарып олуртуан соонда черин аажок-ла хайгаараан. Арыглаан. Ийи дугаарында суггарган. Июнь-июль айларда дээрден дамды-даа дүшпээн. Ынчангаш суггат дээш-ле арык-буга аштап, күштүг салган. Торгалыг хемниң суу сыскак кара суг апарган. Механизаторлар амна девидеп эгелээн. Иргек Тадар-оол контораже барган:

— Оода бир хүн-даа иштинде суглап берип көрүңер. Картошкавыс ат болду—деп, ол директорга, специалистерге ээрешкен.

— Чок сугну кайыын алырыл. Тарымал сигенивис безин бергедеп тур ышкажыл— деп, агроном Виктор Фомич мындыг болган.

Сиген күзүн-даа болза үнүп кээр, а картофель ындыг эвес. Иргек Кара-оолович салдынар-даа эвес болган. Ам канчаар. Иргектиң звенозунга чүгле дүне сугну бээр кылдыр шиитпирлээн. Ол дугайында өөрү Борис Аллайга, Александр Читаранга, Олег Кыргыска, Сырат-оол Түлүшке дыңналырга, олары мытташпааннар. Ажылдап кирипкен. Дүне-даа болза канчаар. Керээ бар. Түңнелди көөр-дүр дээн боттарының салган соруу кончуг. Картофель сывы чечектели бергенде, экизи көрген, чаашкыннай берген. Дестериниң довураан улгаттырып, чашпан, сигенин арыглап кирипкен.

Үндүрген күш халас барбас. Торгалыгның довураа база кара. Күскээр сып-даа деңнии. Харын «сывы чаагай болбазын моовусгун» деп, звенонуң кежигүннери элай сестип-даа турганнар. Чок, ындыг эвес, дазылын камныг казып көөрге, дүжүт черле хоомай эвес хевирлиг.

Күс чоокшулаан тудум, дүжүттү канчап ажаап алырыл деп айтырыг тургустунуп келген. Тайга-сын эдээ черге соок мурнай дүжер.

Директор П. Т. Натпит-оол звенонуң кежигүннериниң ажылынга дузалажыр, картофель ажаар комбайнны бээр болуп аазаан. Ол аразында школа коллективи-биле база дугуржуп каапканнар. Бо бүгү дээш төлээр аалары билдингир. Ынчалза-даа дүжүт эки, чарыгдалды ол дуглаптар деп чүүлдү билип турганнар.

Бергелер турган. Эгезинде чаъс чагбас бээрга, звенонуң кежигүннериниң чамдыкталы бүзүрелин оскунуп, каапкаш чорупп-даа турганнар. Ынчалза-даа соруктугларның холу салдынмаан. Чаъс чок-даа болза, дүжүттү суггарар, суг күжү-биле-ле алыр, өстүрерин шиитпирлээннер. Картофель дээрге база-ла улуг ажыл негээр үнүш. Ол чашпан эвес-ле болгай. Ынчангаш черин болбаазырадып, бок үнүштерни арыглап аштап, довураан улгаттырып, шүүт-ла дыш чокка ажылдааннар.

Ам түңнел илден. Үжен гектар шөлдүң бир гектарындан ортумаа-биле 200 ажыг центнер дүжүттү алган. Ниитизи-биле 678 тонна 660 килограмм болган. Оон 570 гектарны күрүнеге саткан. Олтээ 168 муң 290 рубль болган. А частап бээр чарыгдалы 113 798 рубль. Мынчаа кээрге амдыызында орулгазы 54 492 рубль болган.

Херек үрезинни уруп алган. Звено удуртукчузу бажыңының чанында өөрү-биле 150 тонна үрезин кирер шыгжамырны база казып алган. Келир чылда дүжүттүң магадылалы ол.

Бис мында ол коллективтиң ажылының баштайгы түңнелдериниң дугайын бижидивис. Картофельдиң шынары тергиин эки. Улуг. А кол-ла чүве—ол арыг, кандыг-даа ындыг холумак чок. Чүге дизе чемишчидилге ажыглаваан. Торгалыгга чемишчидилге ажыглавайн тургаш безин картофельден чаагай дүжүттү ап болурун бо звенонуң дуржулгазы бадыткаан.

Келир чылын совхозу бо керээлиг звенозунга четчи 50 гектар чедир улгаттырып бээр. Оон аңгыда боттары машина-техникалыг апаар. Ол дээрге черниң ээзиниң үндезини-дир.

Ажылдаар-ла болза үүле бүдер. Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйлары «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң бо дуржулгазын кандыг өөренип, харын оон удуртукчузун база кол агрономун-даа боттарынга чалап алгаш, оларның тайылбырын дыңнаар, өөренип болза эки боор ийин. Кыш дээрге өөредилге үези-ле болгай. Барып-барып боттарынга тыптып келген мындыг дуржулганы салбас ужурлуг. Кожалары өөренизин, ажыглазын.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.
Улуг-Хем район.

АМДАННЫГ ХЛЕБ. ЧАЖЫДЫ

Тураның хлеб заводунда

Тураның хлеб заводу хоорайның үстүү талазында, Саян ажыр шөйүлген оруг кежилдир озалааш черде турар. Даштындан көөрге, делгем, бедик херим иштинде чугайлаа каан чаңгыс каът, ак бажың харын-даа онзаланып көстүр. Олче чоокшулаан тудум, быжырган чаагай хлеб чыды улам тода илерел келир.

Элээн каш чылдар бурунгаар эрги төлевилел езугаар тудуп каан заводтуң девискээринче кирип келдивис. Директорнуң эрге-дужаалын чоокта чаа хүлээп алган Иван Степанович Мамышевтиң дүъшке чедир келбезин дыңнаттылар. Администрацияның удуртулгазы-биле кышка удур белеткелдерниң кидин тулук чорупп турары ажылчыннарның чугаазындан билдинип турду. Кирип келгенивис кызаа коридорнуң шалазын будуурунга белеткеп каан. Оон кырынга шевергел ажылдарының үезинде хоюдуг дүшкен черлерни аштап арыглап, сывырып турганы илдек. Сандан үнүп турар дериг-херекселдерни, хлеб быжырар суугуларның чамдызын септеп турар.

Хлеб быжырыкчыларының амыдырал, ажыл-херээ-биле мында профком даргазы Галина Игнатьевна Попеляева таныштыра-дыр:

— Коллективте 36 кижи ажылдап турар. Хлебти үш ээлчег-биле быжырып, үзүктелдиишкин болдурбайн келген. Ынчалза-даа үрелиишкиннер бо-ла таваржыр-дыр. Хлеб быжырар улуг суугу септелгеле туруп алган. Ол суугунуң от салыр черин септээр, ону кышкы үеде туруушкун чок ажылдаар кылдыр, ажыглаар арга чок апарган чүүлдерни солуп; канчаар-дуңзаалаар ажылдар-ла хөй. Далганны хоюдар, чувудерниде хол-биле кылыр ажылдар коллдаан. Хоюдугга турнуккан чиг далганны хлеб быжырар демир тавактарга салгаш, суугу иштинге быжырарынга белеткээрде хол-биле тудуп салыр. Хлеб быжырарының технологиязы чедир механизастаттынмаанында аңгыда, чылдан чылче дериг-херекселдер эргижиреп үрелип турары дувуренчиг болбас аргажок.

Ажылчыннарның чурттаар оран-савазы чедишпес. Кол бухгалтер ам-даа бажың албаан хевээр. Хлеб заводунда ажылчыннарның уруглары садикке тургузары берге айтырыгларының бирээзи болуп артпышаан. Администрация, профкомнуң талазындан негелделиглерни ой-шаанда киирип келген. Ол хирезинде-ле садикте уруглар тургузар чер чок.

Галина Игнатьевна бистерге ак халаттар кедиргеш, эртеңги ээлчегни хүлээп алган ажылчыннарга эдертип чедире берди. Делгем өрээлде каш-ла кижи көстүр. Ак-ак халат кеткен кижилер—хлеб быжырыкчылары, куу-куу халаттыглары — аштакчылар дээрзин үдекчивис тайылбырлады.

Ол хүнгү ээлчегниң ажылын хоочун хлеб быжырыкчызы Мария Александровна Лигачева хүлээп алган болду. Ээлчег башкарыкчызы мастерниң хүлээлгези ындыг-ла амыр эвес. Ажылдың бүгү технологиязын чаңгыс-даа хажыдыышкын чокка шыяя сагып, карак кызыл иженгенниң соонда чаагай, ак тараа далганы амданныг хлеб болуп хуула бээр. Далганны чувудер-даа, хөөдер-даа, быжырар-даа кижи хамаарышкан участогунга харысалгалыг болурун Мария Александровна хууда үлегери-биле көргүзүп келген.

— Аажок-ла ажылгыр угбай-дыр — деп, Аяна Седен мастерниң дугайында бар-ла шыным сөглей-дир. — Маңаа чоокта чаа ажылдап кирген мен. Кады ажылдап турарым орус, тыва ийи угбаларымның хүн бүрү дузазы-биле хлеб быжырып өөренип алганымга өөрүүр-дүр мен. Меңээ чамдыкта чеже-даа берге болза, угбаларым мени чагып сургаан мерген, чылыг сөстери хей-аът киирип, чалгынналптар, каш дакпыр күжениишкиниң иженирин күзей бээр мен.

Ээлчегде эндерик ажылчын-даа көзүлбес. Ол хүнүн хлебин чүгле үш кижи быжырып четтигип турарын мастер биске бүзүреттти. Олар үжелээ 12 шак дургузунда ийи муң хлебти ээлчег саңында быжырып турар. Бир эвес септелгеле турар улуг суугуга быжырар болза, бүдүрген хлебтиң саны оон-даа хөй болур ийик.

Хлеб заводунга үр чыл дургузунда күш-ажылдың өөрүшкүзүн-даа, чымыштыг үүле-херектиң кадыг, бергезин-даа көрүп, эрткен Ирина Васильевна Доржу аныяк ажылчын Аяна Седенге аога-сүме казып турда, ужуражып таныштывыс. Олар кайызы-даа суугуда быжырып турар хлебтерин үзүк-соксаал чокка ынай-бээр чылдырган, ол-бо шимчеткен, аңдара-дүңдере октагылаан, быжа бергилээниң эскеп турар.

— Ээлчег бүрүзүнүң быжырган хлеви эки шынарлыг болуп турары-биле эргижирээн заводтуң дериг-херекселдерин-ле четпестер хөйнүң каралга эскертинмейн турар — деп, Г. И. Попеляева түңнел үндүрдү. — Александра Афанасьевна Бражникованың-даа ээлчээнге кээр болзунарза, даандыраан херээн ак сеткилдиг күүседир, сөглээн сөзүн тудуп шыдаар улус.

Галина Попеляева боду баштай хлеб быжырып тургаш, ам булочка кылыглары бүдүрер цехте он чыл хире ажылдаан Мария Новикова-биле кады улуг нормазын үргүлчү ажылып турар. Амдыызында булочка быжырар суугунуң септеп турар ужурунда кондитер кылыглар цегинде хүнде үш чүс килограмм чедир далгандан кылган аъш-чемни болбаазырадып, бүдүрүп үндүрүп турар. Склад эргелекчизи Караш Моңгуш, одакчы Анатолий Лигачев ышкаш бүдүрүлгениң хоочуннары хлеб заводунуң ат-алдарын ак сеткилдиг ажыл-херээ-биле көдүрүп келгеннер. База ол ышкаш кладовщик Өлчеймаа Маады бүдүрген продукцияны магазиннерже, совхозтар төптеринче үндүрүп берип, үнген-кирген чоңга ээвлен-ээлдек чоруу-биле хүндүткелди чаалап алган.

Тураның хлеб заводу районда улуг бүдүрүлгелерниң бирээзи. Планныг сорулгаларын күүседир, продукцияның шынарын улам экижидер талазы-биле шиитпирлээр айтырыглар ээзэш эвес. Оңу коллектив бодунуң күжү-биле бүрүн харылай албас. Ынчангаш районнуң база республиканың-даа чогуур организацияларының киржилгези херек. Бо материал ук айтырыгларны шиитпирлээринге дуза болур боор деп идегедивис.

Данзы САЛЧАК.

Баштайгы чагаа

ХҮНДҮЛЭЭР МЕН

Мен мурнунда солунга материал-даа бижип чорбаан мен. Бир эвес бо чүүл солунга үнүп кээр чүве болза, оон гонорарын «Сыддысчыгаш» солунунуң агар санынче шилчидерин диледим.

Чоокта чаа «Шын» солундан «Кенни дээрге база уруу-дур» деп эгелчг материалды номчааш, бодумнуң амыдыралымны сактып, бодап ордум. Мээң өөм ээзи 1972 чылда хенертен чок апарган. Ол хүнүден эгелээш, кунчуум-биле демнээп бот-боттарывысты мурнундаазындан-даа артык деткижип, карактажып чоруур бис.

Кунчуумга хире-шаам-биле дузалажырын кызып чораан мен. Ол база-ла мени дээш, арткан үш оолдары дээш кезээде сагыш човап, арга-сүмезин берип чоруур эриг баарлыг не.

Оон-даа аңгы уруглары, мен база мээң аалы-толум шуптувус эриг баарлыг, угаанныг кырганывысты дыңнап, хүндүлеп чоруур бис. Ажыг-шүжүүмнү-даа деңге үлежип, чагып-сургап чоруур кунчуумга ам-даа өөрүп, буурел, хүндүлеп чоруур мен.

Ол ам 82 харлыг, аныяанда Моолдан маңаа чедип кээн, амыдырал-чуртталгазын туда берген.

Ооң өстүрүп каан ажы-төлү төлептиг кижилер боор ажылдап, чонунга бараан боор чоруурлар. Улуг оглу Натсак Доржу—школада директор, уруглары Рая, Роза—музыка школазында башкылар. Олар база-ла мээң чоок төрээннерим, эргим дуңмаларым. Ынчангаш бистиң эп-найыралдыг эдержип, деткижип чоруур кылдыр чагып-сургап чоруур кырган авывыска ам-даа узун назы назылап, кан казык чурттаарын күзээр-дир мен.

Мен оон эргим уруглары-биле дөмей уруу мен. Ол мээң авам деп улуг чоргаарал-биле бодап чоруур мен.

Мария НАТСАК.
Эрзин район.

Чагаа парлаттынмаза-даа

АЛЫС ШЫННЫ БИЖИИР

Бали-Колдан бистиң бижикчивис К. Д. Назытының «Х Улуг хурал» совхозтуң ажыл-чорудулгазында база суурда корум-чурум камгалалында четпестер дугайында шугумчүлелдиг 3 чагаазы келген. Ында айыткан фактыларны хынап, четпестерни чайладыры-биле оларны совхозтуң дирекциязынче, кодээ Советче чоруткан бис. Оларга кодээ Совет даргазы Д. А. Хопээчиктиң ат салганы дараазында харыы келген.

Силерниң бисче хемчег алыры-биле чорутканыңар Кара-оол Назытының бижээни 3 чагааның хоолгаларын алдывыс.

Оларның-биле кончуг кичээнгейлиг таныжып көрген бис. Фактыларның чамдыызы шынныг, артканнары меге боор турар. Бижикчиниң материалы-биле таныжып олурарга, бүгү-ле чүүлдерге даргалар буруулуг боор турары канчап-даа таарышпас.

«Х Улуг хурал» совхозтуң Булуң-Бажында Кулиев деп хамааты совхозтуң дирекциязы-биле керээ чарып алган ажылдап турар. Бригадада орус, тыва националдыг улустар кады ажылдап, черни совхозтан хөлезилеп алган, тараа, картофель, хөй чылдыг сигенни тарып турар.

Улуска картофель, тараа аймаан самогонга орнап, садып турганын билбес бис, а сигенни бистерниң чепшээреливис чокка 2 катап салар деп турда, тутканывыс шынныг.

Складтардан читкен, оорлаан чүүлдерни кымнар оорлааның тодараткаш, амгы үеде истелге органнарында оларның херээн сайгарары-биле берген. Склад эргелекчилери складтардан аъш-чем, идик-хеп аймаан бажыңнарынче дажыглап турар деп чүүл бижээнин үндезин чок.

Участок төлээзи кандыг-даа хемчег албас деп турары бо бижикчиниң участок төлээзинге удур туружуп илередип турар. Бижикчи Кара-оол Назытының шериг чорааш келген оглу бо үеге чедир кандыг-даа ажыл кылбайн турар. Ада-иези ол оглун камгалап, болчуп, ажылга киирбейн турары арын-нүүрге таарышпас деп бодайдыр бис. Оглун ажылга тургузары-биле 1 ай хуусаа берген бис.

А гараж, МТМ, сүт-бараан фермазының дугайында меге бижиттинген фактылар бар. Чамдыктары амгы үеде шиитпирлеттинип турар азы шиитпирлеттинген айтырыглар болуп турар.

РЕДАКЦИЯДАН. Солуннарга материалдар чүгле шын, ынак бадыткаттынган болур ужурлуг. Бир эвес меге фактылар бижиир болза, ол дээш автор кижи буруудаар, шугумчүлеткеннер, мегелеткеннер ону судка киирип болур. Ынчангаш авторлар аажок оваарымчалыг, ак сеткил-биле бижиирин база катап дилеп тур бис. Кижиниң арын-нүүрү бар болгай. Меге, нугул факт бижээш, оон соонда чонунуң арнын канчап көөрүл? Ол дугайын бодаар херек.

ЧОДУРАА

Чодураа. Улуг-Хем районда ындыг ыткыр болгаш чараш аттыг сууржугаш бар. Ону улус кагдынган суур деп турган. Чүге дизе аңаа хөгжээн колхозту дүжүрген соонда, суурнуң хөгжүлдези ара соксаш дээн. Ынчангаш ында ээн кагдынган бажыңнар көстүп тургулаар.

Суурнуң артыы талазында арга-ээзиннер кара-ногаан хилиңнер дег көстүп, чаптылып чыткылаар. Дииңнер ооң аргаларында маңнажып, тоорук сайлап чоргулаар. Сыннарның ол-бо сынардан кыйгырышканы дыңналыр. Оон ажыл-ишчилериниң бир солун чугаазы ол. Магалыг-ла байлак оран. Хеми балыктыг, уну кат-чимистиг, ол черге картошка аажок чаагай болур. Ону тараан улус бо күзүн бедик дүжүттү алган. Суурда хуу ажыл-агыйлыг чон эки чурттап турар.

Чодураа деп чараш аттыг суурже удуртур черлер ам кичээнгейни салып эгелээн. Ынчалза-даа аңаа кооперативти ажыткаш, ара соксаан. Маңаа бүдүн колхозту-даа тургузуп болгу дег. Тараа тарып, мал-маган өстүреринге кайгамчык-ла таарымчалыг чер. Чаатының ортумак школазында башкылар суурда кол күш болуп келген. Олар чаартылгаларга чогаадыкчы үлүүн киирер ужурлуглар. Ол школаның өөреникчилеринде корум-чурум үрээр кижи чок дээрзин аныяктар чугаалажып турду. Ындыг болза кончуг-ла экидир деп бодадым.

Чодураада көдээ Советтиң даргазы Виктор Донгакович Эртине биске бодунуң сагыш-сеткилин, дүвүрелдерин чугаалап берген. Маңаа эрткен чылын корум-чурум үрекчилери бар турган. Чоннуң киржилгези-биле аныяк удуртукчу шиитпирлиг демисежип турган. Тевек оолдарның бирээзи ооң бир холунче балыглаан. Удуртукчу аңаа муңгагдаван. Улам шиитпирлиг ажылдап, чон-биле сырый харылзаалыг болу берген.

Суурнуң хоочуннары, коммунистери, комсомолчулары ажыл-иштиң, быжыг сагылга-чурумнуң мурнуку одуруунда. Школада повар Сиириңмаа Уйнукту ап көрээл. Көдээ Советтиң дуржулгалыг депутады турган. Чээрби ажыг чылда поварлаан. Ол коммунистиң үлегерлиг ажыл-ижин, чуртталгазын аныяктар үнелеп, оон амыдыралчы чижекти ап турарлар.

Төлептиглерге школада башкыларның шуптузун маңаа алап болур. Олар өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны бедик деңнелге тургузар дээш, чогаадыкчы базымнарлыг ажылдап турарлар.

— Бо суурда өг-бүле бүрүзү ылаңгыя «Шын» солунну чагыдып албаска кайын боор. Көдээ черге солун чок канчап чурттаар бис. Бистиң Чааты ортумак школазының бүгү-ле башкылары, ажылчыннары «Шын» солунну чагыдып алдывыс. Ам школачыларывыстың ада-ие бүрүзү ол солунну чагыдып доозуп турлар. Бо онзагай чараш суурувуска чагыдылганы чүс хуу кылдыр организастаарын хүлээнип ап тур бис,— деп, башкы Деңзия Донгаковна Кара-кыстың сөс алганын дыңнадывыс.

Оон өске-даа эштер ол саналды чүүлдүгзүнүп турдулар. Чоон дыттыг Чодурааның чоокпак кара чодураалар дег карактарлыг улузунга ужурашкылаан бис. Дозур кара карактарлыг чалыы эрлерни, Чааты сыннарының кап-кара пөштериниң өңүнге домейлешкек узун чаштыг кыстарының аажы-чаңының экизин магадаан бис. Ол кара-кара карактарга тураскааткан база бир чаа ырыны бо суурнуң эрес оглу, хөнү сынныг, торгу тоннуг кызы чогаадып каарынга бүзүрээр мен.

Ондар ОХЕМЧИК.

⊙

ЧУРУКТАРДА: Чааты ортумак школазының он бирги клазының өөреникчилери Эльза Севек-оол, Донгак Чодураа, Бавун-оол Уран, Маскыр Чинчи; ол школаның башкылары ужуражылга үезинде; көдээ Советтиң даргазы Виктор Эртине; суурда эң-не баштайгы тудугларның бирээзи, ону араттар ийи каът кылдыр туткан. Ам ында башкылар чурттап турар. Чодурааның улузу колхоз тургустунарда ол хире изиг соруктуг ажылдап, ийи каът тудугну безин кылып турган-дыр.

Авторнуң фотолары.

⊙

Номерден номерже

Чингис-Хаанның чуртунда

ССРЭ биле МАР-ның журналистер эвилелдериниң аразынга делегациялар солчуушкуну чылдың-на болуп турар. Ооң сорулгазы — ийи чуртта политиктиг болгаш экономиктиг дээш өске-даа болуушкуннар-биле журналистерни, а оларны дамчыштыр номчукчуларны таныштырары.

Бо чылын база ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң делегациязы Моолга барып, оон найысылалы Улаанбаатар хоорайга, чамдык аймактарга чедип, моол улустуң ажыл-ижи, амыдырал-чурттаалгазы-биле таныжкаш, келген. Ол делегацияның составынга ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү, бистиң корреспондентивис Шаңгыр-оол Суваң чораан. Журналистиң демдеглелдерин номчукчуларга сонуургаттывыс.

СОЁМБО — БУРУНГУ СҮЛДЕ

Моолдуң солуннарынга, журналдарынга, чуруктарга, кудумчуларда плакаттарга соёмбо деп демдекти чуруп, тырттырып кааның кижи бо-ла көөр.

Соёмбо! Аңаа моолдарның, улуг-даа, бичии-даа кижилерниң хүндүлели чүге ол хире улугул?! Соёмбо! Ол дээрге бурунгу моол күрүнениң бурунгу сүлдези-дир. Сүлдениң чуруун көргүзүп, ында дүрзү бүрүзү чүнү илергейлеп турарын аалчыларга тайылбырлап бээринге моолдарның ынаан кижи эскерер.

Сүлдениң ортузу үезинде ийи балык. Ол дээрге эр, херээжен ийи кижи-дир. Моол чоннуң, ооң өзүп көвүдээрин ынчаар көргүскен. Оон ыңай, балык дээрге караан кажан-даа шиммес, кончуг серемчилелдиг кылдыр бойдустан чаяаттынган чүве-дир. Ынчангаш моол күрүнениң сүлдезинге балык серемчилелдиң база демдээ болуп кирген. Балык соёмбо сүлдеде мындыг хаты утка-биле сиилбиттинген болгаш, моолдар шаг-төөгүден тура балыктавас, балык өлүрбес, балык чивес чон чүве-дир. (Амгы үениң моолдары балыктап, ооң кончуг амданныг чемнерин кылып өөренип алганнар. Ынчалза-даа бо чаңчылды улуг назылыг моолдар, көдээ чурттакчылар сагывышаан хевээр — **авт.**) Дөрт дөрбелчин балыктарны дөрт талазындан дуглааны. Ол дээрге моол чоннуң тайбың амыдыралын, эрге-ажыын делегейниң дөрт чүгүнден ыдыктыг-биле камгалаар дээни ол. Балыктарның адаанда үстүнде доора чураан ийи дөрбелчин моол чоннуң үстүнде-даа, адаанда-даа кижи бүрүзү аңаа шынчызы-биле бараан болур ужурлуг дээрзин шаг-шаандан бээр сагындырып келген. Ол ийи дөрбелчинниң адаанда база үстүнде чыда бажынга дөмей ийи үш-бүлүңчүк бар. Моол чоннуң ниитизи болгаш, даштыкы дайзыннары-биле демиселдиң чыда баштары илередип, чонунга ескерилген кижи бүрүзү, даштыкы дайзыннар албан-на бастынган болур ужурлуг дээни ол. Балыктарның ийи талазында тургузу чураан ийи дөрбелчин моол чон аразында ийи кижи дег найыралдыг болур болза, ийи хана дег быжыг боор дээн утказы. Соёмбонуң үстүү талазында чартык ай, хүн, чалбыыш сиилбиттинген. Моол чоннуң ай биле хүннүң адаанга кезээ мөңгеде бодарап чоруурунуң йөрээли-дир.

Соёмбо сүлдениң ужур-утказын Моолдуң оолдар, уруглары бичиизинден угаан-медерелинге сиңирип, бодунуң чонунуң, бодунуң күрүнезиниң хамаарышпас чоруу дээш демисежип база демисешпишаан чоруурун бөгүн чуртта болуп турар болуушкуннар көргүзүп турар.

Соёмбо сүлдениң тыптып келген алыс төөгүзү база солун. «Калбак бижик» деп адаар моол бижиктиң алфавидиниң баштайгы үжүү соёмбо чүве-дир. А «калбак бижикти» Моолдуң бирги Богда-кегээни (XVI—XVII вектер) чогааткан. «Калбак бижик»-биле сарыг шажынның судурларын моол дылга бижип турган. Моол дылдың тургузуунга таарышпас болгаш, ооң аразынга нептерелдии «калбак бижик» албайн барган. Ынчалза-даа ол бижиктиң баштайгы үжүү, моол күрүнениң, ооң чонунуң үзел-бодалын ханызы-биле илергейлээн болгаш, күрүне сүлдези боопартып каан.

Моолга улусчу революция тиилээн соонда, соёмбонуң кырынга беш-адыр сылдысты немей чураан. Революцияның, чаа амыдыралдың демдээ «беш адыр» күрүне сүлдезинге таарыжып кире берип, революсу өскерлиишкиннерни илергейлеп келген. «Революцияның уламчызы болур эде тургустунуушкуннуң» хөөнүнге хөлүн эрттир алыскан чамдык моол эштер соёмбонуң кырында сылдысты дүжүрер деп-даа саналды үндүрүп турар. Кырында сылдызы чок кылдыр соёмбону чуруп-даа турар апарганнар.

Моолдарның чугаазы-биле алырга, чуртта хайнып турар политиктиг болуушкуннар моол күрүнениң бурунгу сүлдези соёмбонуң утка-шынарынга дүгжүп турар.

ХҮНДҮЛЕЛДЕН НАЙЫРАЛ ҮНЕР

Делегацияның составынга «Природа» журналдың оралакчы редактору Ю. Н. Елдышев, Узбек ССР-ниң журналистер эвилелиниң баштаар чериниң секретары В. В. Кирчев, Азербайджан ССР-ниң журналистер эвилелиниң баштаар чериниң улуг консультантызы Назарли Ширмамед, Москва радиозунуң моол дыл кырынга даштыкы чурттарже дамчыдылгаларының редактору О. С. Павлович база бо одуругларның автору чораан. Эвилелдиң «изиг» черлеринден келген болгаш, Моолда политиктиг болуушкуннарга, аңаа көрген, билген чүүлдерге бистиң хамаарылгавыс чаңгыс аай эвес, чамдык таварылгаларда карышкак-даа болду. Чижээлээрге, Москвадан моол дыл кырынга дамчыдылгаларны МАР-ның радио четкизинче дорт киирерин соксадырын чаа партияларның төлээлери «аныяк демократтар» негеп турар. Бистиң эживистиң ол хомудаты. Бир эвес Москваның дамчыдылгаларын моол радио четкизинден «уштуп» кааптаар болза, дыңнакчылар эвээжей бээр, моол чоннуң чамдык кезии ССРЭ-де чүү болуп турарын эки билбес апаар деп бодалын Ольга Сергеевна илеретти. Оон бо бодалын Оляның Улаанбаатар университединге кады өөренип турган моол эштери безин үлештилер. А делегацияның кежигүннериниң чамдызы «аныяк демократтарның» негелдезинде чөптүг чүүлдер бар деп көрдүвүс. Бир эвес Москваның дамчыдылгаларын сонуургаар моолдар бар болза, приемник дамчыштыр дыңнап алзыннар. Москвадан дамчыдылгаларны шуут соксадыр деп «аныяк демократтар» негевейн турар, харын-даа Москва радиозундан ССРЭ-де чүү болуп турарын билип ап турар бис дээр болдулар. А өске чурттуң радио четкизинче өске чурттуң дамчыдылгаларын дорт-ла киирериниң практиказы кайы-даа чуртта чок.

Моолда хүн эрткен тудум улам-на хөлзээзиниг хайнып турар политиктиг болуушкуннарны чөптүү-биле билип алырынга ССРЭ-ниң МАР-да элчини В. И. Ситников-биле ужуражышкыннар, бистиң айтырыгларывыска ооң харылары дуза болган.

Бистиң Моолга чеде бергенивистиң даартазында ССРЭ-ниң элчин чериниң даштыкы политиканы парлалгага чырыдар талазы-биле Чөвүлелиниң хуралы болган. Оон ажылынга олуржурунче делегацияны элчин чалады. Бардывыс. ССРЭ биле МАР-ның кады чорудуп турар даштыкы политиказын совет болгаш моол парлалга канчаар чырыдып турарын, Эрдэнет хоорайда интернационалчы кижизидилге ажылының дугайында хуралга чугаалашкан. Совет-моол даштыкы политиканы, ийи чазактың идип үндүрүп турар инициативаларын кайы-даа чурттуң парлалгазында ханы чырытпайн турарын, Моолдуң чаа партияларының чамдык кежигүннери совет-моол бүдүрүлгелериниң МАР-га ажыктыының дугайында чигзиниишкинни моолдарның аразынга тывылдырып эгелээнин, чамдык моолдарның талазындан совет специалистерге чөңгээлээшкиннерниң бар апарганын, совет хамаатылар ховар азы тывылбас бараанарны моолдарга аар өртекке садып чиижеңнеп турарын, олар моолдарга хамаарыштыр хүндүлел чок чоруктарны көргүзүп турар апарганын хуралга билип алдывыс.

Чөвүлелдиң хуралының соонда элчин бистиң-биле чугаалашкаш, Моолда политиктиг болуушкуннарны совет-моол кады ажылдажылга, янзы-бүрү харылзаалар, ийи чуртта экономиктиг болгаш политиктиг байдал, төөгү өттүр көөрүн сүмелээн. А ийи дугаар, Москваже ужуп чоруурувустуң бүдүүзүнде хүнде, ужуражышкын үезинде элчин моол-совет харылзаалар дугайында бистиң-биле бир шак ажыр чугаалашты. Моолда болуушкуннар-биле элээн чоок таныжып, моол журналистер, чаа партияларның төлээлери-биле ужуражып чугаалашкан болгаш, элчинге айтырыгларны салыр аргалыг-даа болдувус.

Совет-моол харылзааларның амгы нарын үе-чадазын кады ажылдажылганың буурап дүшкени ол деп санап болбас, чуртта болуушкуннарга боттарының салдарын улам-на күштелдирип олурар чаа партияларның удуртукчулары безин ынчаар санавайн турар, чугаа совет-моол харылзааларны чаа, эки шынарже шилчидериниң дугайында деп, Василий Иванович дыңнатты. Моол бот-догуннаан хамаарышпас күрүне, оон эрге-ажыын долузу-биле хүлээп көөр ужурлуг бис. Боттарының салым-чолун моолдар боттары холунга алзын. Моолга кээр болзувусса, чүгле өңнүктер боор, кады ажылдаары-биле кээр ужурлуг бис. Моол-совет найыралды камгалап ап болур кара чаңгыс чепсээвис— хүндүлел деп элчиниң чугаалааны Моолга хамаарыштыр Совет чазактың политиказының шынар талазы-биле кайы хире өскерилгенининң херечизи болду.

ССРЭ биле МАР-ның аразында 1921 чылдан бээр чардынып келген шупту керээлерни эде көөрүнүң дугайында дугуржулганы ийи чурттуң чазактары чедип алган. 70 чыл иштинде ниитизи-биле 600 хире керээ чардынган чүве-дир. Ол ажылды 1991 чылда доозары көрдүнген. Ооң түңнелин ийи чурттуң хөй-ниитизинге чарлаар.

Совет-моол экономиктиг харылзаалар моон соңгаар үндезини-биле өскерлир. ССРЭ-ниң экономиказын Моолга ол-ла хевээр майыктааны, Моол бодунуң экономиктиг харылзааларын колдуунда бистиң чурт-биле тудуп келген.

Амгы үеде совет-моол бүдүрүлгелериниң чаартыышкынның чорудар, аңаа моол специалистерни хөйү-биле өөредир, оларның холунга бүдүрүлгелерни дамчыдып бээр, совет специалистерниң, ажылчыннарның саны чоорту кызырар талазы-биле оруктарны дилеп эгелээн.

Моолга акы-дунма совет-моол экономиктиг харылзааларны деңэргелиг, орулганы киирген үлүүн барымдаалап үлежир, өртек-үнени делегей чергелиг байдалга тургузар. Бир эвес Моолга совет специалистер херек болза, моол тала чагыдып алыр, оларның-биле керээни чарар, совет специалистерни чалааны дээш чарыгдалды моол тала бөрүнү-биле үндүрер.

Моол сөөлгү үеде бедик технологиялыг бүдүрүлгелерлиг чурттар-биле харылзааларны дилеп эгелээн. Ооң ыңай, Моолда Совет Эвилелиниң күштүг тудуг базазы бар. Ол базазы совет, моол болгаш мурнакчы технологияның ээзи кайы-бир чурттуң киржилгези-биле туттунар бүдүрүлгелерни тударынга киириштирип бодап турар.

Совет-моол кады экономиктиг ажылдажылганың амгы байдалының, моон соңгаар уламчылап болурунуң дугайында каксы таныштырарга мындыг янзылыг.

МООЛ ССРЭ-ГЕ ӨРЕЛИГ БЕ?

Бо айтырыгны Моолда чаа партияларның чамдык удуртукчулары сөөлгү үеде чидии-биле көдүрүп турар. Оларның чамдызы бо айтырыгны политиктиг туружун моол чоннуң аразынга быжыглаарының чепсээ кылып алган. Моолдуң күрүне шагналының эдилекчизи чогаалчы Ж. Пуревтиң «Моол күрүне, шынап-ла, төй өрелиг бе?» деп эгелиг М. С. Горбачевка ажык чагаазын Моолда сайгарып, чугаалажып турар. Черле ынчаш, чогаалчы Ж. Пурев Моолда эң «аас-дылдыг» кижилерниң бирээзи бооп турар.

ССРЭ-ниң Моолда элчин чери моол парлалганың дончулалын кылып, ону орус дылче очулдуруп турар. Моол парлалгада совет-моол харылзаалар дугайында чүнү чоокку чылдарда бижип келгенин билип алзын дээш элчин чериниң пресс-атташези биске дончулаларны берген. Ж. Пуревтиң «Утпа! Уттупсунза — хуурап каар сен», деп улуг чүүлүнүң орус дылче очулгазы-биле таныштым. Ында Тыва дугайында чүүлдер бар. Тыва дугайында бижип тура, Пурев бистиң республикавыстың төөгүзү-биле орта таныжып албаан кижи болду. Чижеглеп очулдурарга, мындыг янзылыг чүүлдер бар. Революция үезинде «Петроградтан Моолга урянхайларның (тываларның) Тогоо (Тогаа) деп кижизи келгеш, шупту урянхайларны Россияга каттыштырарынче кыйгырып турган». Революция үезинде Тока Петроградка өөренип турбаан, Моолга-даа чорбааның тывалар билир. Оон ыңай, 1921 чылда «урянхайларның черлери Тыва АССР апарган... Кандыг-ла-бир күрүне тывылган...» дээн. 1921 чылда ТАР тургустунган болгаш. Черле ынчаш, Ж. Пуревтиң чүүлүнде тываларның дугайында бижип турда, моол шовинистиг хөөнүн эскердим. Тыва дугайында частырыглар бар боорга, Ж. Пуревтиң бодалдарында чиг чүүлдер хөй деп санаар кижи чордум. Моолдуң ССРЭ-ге өрези чок деп моолдарның барык хөй кезии санап турар.

ССРЭ-ниң санап алганы-биле ёзугаар Моол биске 9 миллиард рубль ажыг өрелиг. Бо дээрге ам-даа ылавылаары чугула сан-чурагай боор турар. Совет, моол күрүнелерниң чазактары өрениң түңүн тодарадыр талазы-биле тускай комиссияны тургускан. Ол комиссия ажылдап турар.

Бир эвес Моол ССРЭ-ге ылап-ла өрелиг болза, оон үнүп келген чылдагааны чүдел? Хамык ужур садыглажыышкынны чүгле ийи күрүнениң аразында дугурушкан өртектери-биле чорудуп турганы. Совет элчинниң чугаазы-биле алыр болза, Совет Эвилели Моолдан чамдык чүүлдерни чиик өртекке ап, чамдык чүүлдерни халас чыгыдаа берип келген. Берип-даа турар. Совет Эвилелиниң моол чонга белекке тудуп бээр дээни чуртталга бажыңнарын, уруглар садиктерин дээш өске-даа тудугларны тудуп дооскаш, белекке, халаска бээр деп турар. Ынчаар кылыр-даа. Ол дээрге, Совет күрүнениң ат-алдарының херээ деп санап турар.

Бир эвес моол, совет күрүнелер аразында аңаа-ла алчып-бержип турбайн, делегей өртектери-биле садыглашкан болза, Моолдуң ССРЭ-ге өрезиниң дугайында чугаа кончуг тодаргай болур ийик.

(Уланчылыг).

● **Англи чазактың баштыңының медеглели.**

● **Информация чепсектериниң депшилгелиг ажылдакчылары буруу шаап турар.**

● **Ак бажыңның ээзиниң медеглели.**

ЛОНДОН

Англияның премьер-министри М. Тэтчер медеглел кылгаш, Персия мугулдуурунда байдалга доктааган. Ирактың президентизи Саддам Хусейн Ирак шериглерин Кувейттиден үндүрбес болза, эжелекчилерни кызып үндүрер талазы-биле хемчеглерге Персия мугулдуурунда англи шериглер киржиринге белен деп чугаалаан. Ирак шериглерни Кувейттиден үндүрүп, ол чуртка тайбыңны катап тургузар талазы-биле америк шериглерниң хемчеглери бо чылдың ноябрь 15-тен соңгаар эгелей бээр магатчок деп, англи чазактың баштыңы медеглээн.

БЕРН

«Швейцария болгаш Чоон Европаның катап тургустунуушкуну» деп темалыг конференция Берн хоорайга болуп эрткен. Аңаа чурттуң хөреңгитен бөлүктери киришкен. Чоон Европаның чурттарынга узун болгаш кыска хуусаалыг чээлилерни тыпсыры, үлетпүр база аъш-чем бараанарын чорудуп бээри чүүлдүг, чүге дээрге, ындыг политика барыын чүк чурттарының узун хуусаада эрге-ажыктарынга дүгжүп турар деп, конференция киржикчилериниң хүлээп алган документизинде айыткан.

БЕРЛИН

Моон мурнунда турган, ам барыын Германияга каттышкан Герман Демократтыг Республиканың найысылалы Чоон Берлинге сайгылгаа ажыглаарының өртээ 1991 чылдың январь 1-ден эгелеп үш катап, бажыңнарга чылыдылга дээш төлевир дорт катап өзер деп турар. Берлинниң чоон кезээн электри-биле хандырарынга күрүне чарыгдалындан 150 миллион марка акшаны Германияның Федеративтиг Республиказының чазаа «кызыргай» түңнелинде одалга болгаш сайгылгаан дээш төлевир ынчаар улгадыр. Ол чорук Берлинниң чоон кезээниң эвээш хандырылгалыг бөдүүн чонунга аар уржуктарлыг болур.

СОФИЯ

Болгарияның парламентизиниң эрткен вторникте хуралы хенертен соксай берген: чурттуң Улуг хуралының 400 депутаттарының чүгле 195-и хуралга бар болган. А. Лукановтуң кабинединиң белеткээни чазак программазын чугаалажып көөрүн ынчангаш соксадыр ужурга парламентиниң депутаттары таварышкан. Күрүне бюджединден карылгалыг бүдүрүлгелерге акша бээринден ойталаар дугайында айтырыгны парламентиге чугаалажыр ужурлуг турган. Болгарияның социалистиг партиязының болгаш социал-демократтыг партиязының төлээлекчилери ол айтырыгны моон мурнунда чугаалажып көрүп турган үеде бот-боттарының кырынче бүгү бүрүнү чүүй каары-биле ойлешкен.

НЬЮ-ЙОРК

«Нью-Йорк дейли ньюс» солуннуң албан-хаакчыларының элээн кезии ажыл соксадыышкынынга киржип, шалын өстүрерин, күш-ажыл байдалдарын экижидерин негээн. Хуу солуннуң ээлери байлар, бөдүүн ажылдакчыларның негелдезин чүгле хандырбаан эвес, харын оларның орнунга чаа кижилерни хүлээп ап эгелээн. Солун ажылдакчыларының чөптүг негелдезинге парлалга ээлериниң каржы хемчеглерин хоорайның массалыг информация чепсектериниң депшилгелиг ажылдакчылары буруу шаап турар.

ПРАГА

Чехословакия Федеративтиг Республиканың чазааның даргазы Мариан Чалфа чурттуң телеграф агентиялелинге интервью берген болгаш Совет Эвилели моон соңгаар чыл бүрүде Чехословакияга 13 миллион тонна чедир нефтини бээрин Москвага дугурушкан бис деп медеглээн. Чехословакияның чазак баштыңы Москвага октябрь төнчүзүнде кыска хуусаада албанның аян-чоруун кылып чораш барган. ССРЭ-ниң нефть болбазырадыр бүдүрүлгелеринге эргежок чугула херектиг дериг-херекселдерни Чехословакия нефть өртээнге орнаштыр бээр деп, ол чугаалаан.

БУХАРЕСТ

Румынияда ажыл соксадыышкыннары, чүгле соксаваан эвес, сөөлгү үеде улам калбарган. Чурттуң машина тудуунуң эң улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи болур Брашову хоорайда «Тракторул» заводтуң коллективи бо чылдың сентябрь эгезинде-ле ажыл соксаткан болгаш Румынияның премьер-министри Роман ол заводка келбес болза, чазак төлээлекчилери-биле чугаалажыышкыннарны кылбас база ажыл соксадыышкынын уламчылаар дугайында медеглээн. Ажыл хүнүнүң үргүлчүлелин кызырарын, ажылдаар байдалдарны экижидерин, шалыңны өстүрерин ажылчыннар негеп турар.

ВАРШАВА

Польшаның транспорт бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары чурттуң элээн каш хоорайларынга удурланыышкынның демдээ кылдыр ажыл соксадыышкыннарын кылганнар. Кажан аъш-чем болгаш үлетпүр бараанарының өртектери өзүп турар үеде шалыңны өстүрерин, күш-ажыл байдалдарын экижидерин олар негеп турар. Чугаалажыышкыннар үезинде ажыл соксадыышкыннарындан ойталаарынче чолаачыларны профэвилелдери кыйгырган. Ынчалзажок ажыл соксадыышкыннары Щецин болгаш өске-даа хоорайларга база болган.

САН-ФРАНЦИСКО

АКШ-тың президентизи Дж. Буш конгресске болгаш эрге-чагырганың чер-чер органнарынга ам болур соңгулдаларга республиканчы партиядан кандидаттарны деткиир сорулга-биле чурттуң хөй черлеринге барып чораан. Калифорния штаттың губернаторунуң албан-дужаалынга кандидат республиканчы сенатор Пит Уилсонну ол деткээн. Парлалга конференциязынга журналистерниң айтырыгларынга америк президент харылавышаан, Персия мугулдуурунда айыылдыг байдалга база доктааган.

Президент бодунуң чуртун дайынга белеткеп турар деп медээлер америк солуннарга бижиттинген турган. Ол медээлерни Дж. Буш хүлээвээн болгаш бодунуң чуртунуң биргээр чугаалаарга, АКШ-ты дайынга белеткевейн турар мен деп, медеглээн. Ынчалзажок Ирактың талазындан ончук-чөңгээ болу берзе, Американың Каттышкан Штаттары Ирак шериглерге удур күштү чайгылыш чок ажыглаар апаар деп, Ак бажыңның ээзи медеглээн.

ДЕЛИ

Чазак баштыңының албан-дужаалындан үнериңге белен мен деп, Индияның премьер-министри Пратап Сингх медеглээн. Ынчалзажок социализмниң (черни хүрээ-хииттен алырының). социализмниң болгаш социал чөптүг чоруктуң принциптеринден ойталавас мен деп, индий чазактың баштыңы чугаалаан. Бодунуң талалакчылары-биле ол ужуражкан болгаш чоннуң база партияның эрге-ажыы дээш кандыг-даа кадажага таваржырынга белен дээш айыткан.

ТОКИО

Персия [illegible] кризистиң уржуктарынга японнар бо кыжын-на таваржып келээр деп, ол чурттуң солуннары бижип эгелээн. Нефтини болгаш нефть продуктуларын Японияның даштындан киир сөөртүп алыры эвээжээр. Ынчангаш кышкы соок болгаш хүн дурту кыска үеде японнар соонсумаар бажыңнарга, имиртиң чырыкка чурттаар апаар деп, Японияның даштыкы садыг министерствозунуң дыңнадыышкынында айыткан.

(СЭТА).

«Ыры херек бе?» деп чүүлге хамаарыштыр

АҢАА ЫНАКШЫЛ

Ыры биске чырык хүн-биле дөмей херек. Меңээ ынчаар сагындырар. Ыры кижини чалгыннандырар, сагыш-сеткилди оожуктурар база күчү-күжүн киирер. Ынчангаш С. Бадырааның «Ыры херек бе?» деп чүүлүн номчааш, ону күзелдиим-биле деткиир мен. Кижи муңгарааңда, бир-ле чүүлге сеткили хомудааңда, бичии када ырлаптарга, артында херек-чүрек хос ышкаш сагындырар чүве. Меңээ ындыг, өскелерге та кандыг боор чүве. Кижи-биле кижи дөмей болбас-ла болгай. Мен артист-даа эвес кижи мен. Ынчалза-даа уран чүүлге бичиимден эгелеп киржип эгеледим. Ынчангаш ыры деп чүл, база кандыг ыры кижилерге эргим, таныш апаарын билир мен. Чүге дээрге, ооң «дузун» амзаандан бээр үр үе эрткен. Көрүкчүлер мурнунга баштай ырлаан ырым «Хамнаарак». Ынчан Эйлиг-Хем суурга 2-ги класска өөренип тургаш, бир-ле дугаар концертке кириштим. Сүрээдээним дугайында чугаалаан-даа херээ чок. Баштайгы үнүүшкүн, сцена, хөй кижилер, бергедээ, солун-даа чүве ийин. Үе манаар эвес, караннадыр шууржуп эртип-ле тур. А кижи база ындыг. Бир көөрге, назы орту чеде берген болур. Ынчалза-даа ырыдан ынакшылым адырылбаан, уламчылавышаан. Ажылдап турар черимге кежээлерде эш-өөрүм-биле кады концертчигештерге ырлажып турар бис. Чаңгыс сагышка четпес чүве мындыг. Шынап-ла, С. Бадырааның бижип турары кончуг чөптүг. Кижи ыры болганын ырлай бербес. Чеже-ле эрги ырларны бадырар боор. Чаш урут безин чаңгыс ойнаарак-биле ойнадырга, эриге бээр болгай, а кижи база ындыг. Чаңгыс-ла ол-ла ырларны күүседип турарга, көрүкчүлерге солун эвес апаар. Ындыг-даа болза ырының эргизинден база эвес, ооң күүселдезинде деп чүве база бар. Бисте өзүп олурар ыры чогаадыкчылары немежип олурарын солун, сеткүүлдерге үнүп турар ырлардан билип турар бис.

Солуннарга үнген ырларны нотазы-биле кескеш, кылын кыдыраашка чыпшырып алыр чаңчылдыг мен. Мээң күзелим, композиторларның ырларын бичиилеп-даа болза, үндүрүп турары кончуг күзенчиг. Шынап-ла, ажык-чарлыг үеде, байдалды бир янзы көөрү күзенчиг-ле ышкаштыр. «Ыры чокта, чалгыны чок куш-биле дөмей» деп чүве база бар. Ынчангаш чаа-чаа ырлар немежип, ыраажылар азы ырга ынактар чоңга бараалгап-ла турар болзун деп күзээр-дир мен. Ыры кижи бүрүзүнге херек. Ырыга ынакшынар.

Ирина БЮРБЮ.

Культура болгаш амыдырал

СОВЕТТЕРНИҢ ДЕТКИМЧЕЗИ

Суур Совединиң, райкүүскомунуң аппарады Барыын-Хемчик районда культура албан черлериниң ажылынга кайы хире деткимче көргүзүп турарыл деп айтырыгны номчукчуга сонуургадыр бодадым. Райкүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизиниң албан-хүлээлгезин күүседип турар, уругларның уран чүүл школазының директору Михаил Хомушку ол айтырыг талазы-биле мынчаар чугаалап турар: «Районнуң күүсекчи комитеди, ылаңгыя даргавыс С. И. Ильенков боду база оон оралакчылары культура айтырыгларынче кичээңгейлиг улус. Ылаңгыя район төвүнүң культура албан черлериниң ажылдакчыларында ол талазы-биле хомудал чок. Септелгеге херектиг материалдар, сценага кедер костюм-даа тыптынарынга деткимче эки. Район библиотеказынга тускай, делгем бажыңны база тып берген. Хүн бүрүде райкүүскомга болур планнаашкынга культура ажылдакчыларын чалап алгаш, кадрлар-биле ажылдың кандыг байдалда турарын сонуургап дыңнап, кышка белеткелдиң кайы хире чоруп турарының дугайында медээлерни ап, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чугула айтырыгларывыс бистиң-биле кады шиитпирлеп турары бистиң ажыл-херээвиске улуг деткимче болуп турар.

Районда культура албан черлериниң кышка белеткели хынамчалыг. Район төвүнде турар улуг улустуң болгаш уруглар библиотекаларынга, Культура ордузунга база музыка школазынга үш чүс тонна хөмүр-даш дүжүртүнген. Районнуң Культура бажыңының одалга системазын чаартып, септеп кылган. Ак-Довуракта хоорай библиотеказының болгаш музыка школазының ажылдакчылары, ооң аалчылары чылыг, чырык албан черлери дээш чүгле өөрүүр боордан башка бо кыжын доңмастар.

Кызыл-Мажалык суурда болгаш Ак-Довурак хоорайда культура албан черлери келир кышка хынамчалыг белеткелдиг-даа болза, кодээ черлерде бо айтырыг бергедээшкиннерлиг шиитпирлеттинип турар. Кодээ культура бажыңнары ажыл-агыйларның балансызында туруп турар, а совхозтар директорлары оларже шоолуг-ла кичээңгей чок, культура албан черлерин артык чүък кылдыр санап турар. Маңаа чаңгыс чижек. «Хемчик» совхозтуң директору (Эрги-Барлык суур) Э. С. Идам-Сюрюн уруглар библиотеказының ажылдакчыларынга каржы-хажагайын көргүзүп, библиотека турар бажыңны хостаарын негеп турган таварылга бар. Барлыкта, Шеклээрде культура бажыңнары ам-даа кышка белен эвес. Удуртукчулардан харыы барык дөмей: «Күскү дүжүт ажаалдазы доостурга, ынчан көөр...»

Бот-орулга-чарылгаже шилчилге-биле холбаштыргаш ындыг бе, ажыл-агыйлар удуртукчуларының культура ажылдакчыларынга хамаарылгазы багай. Культура ажылдакчыларын ындыг удуртукчулар моюнда даш дег кылдыр бодаар дээрзинге Михаил Аракчаевич хомудап чугаалап турар.

Бир эвес рынок экономиказынче шилчий бээр болзувусса чүү болгу дегил?

Александра ГАЙНУТДИНОВА.
Ак-Довурак хоорай.

«ХАЙЫРАКАН» АНСАМБЛЬ

Эрзинниң Мөрен суурда Хайыракан аттыг улустуң аас чогаал ансамбли бар. Ол 1989 чылдың мартта 30 кижи киржикчилиг тургустунган. Удуртукчузу С. С. Самдан. Ансамбльдиң ады база аңаа эвес. Мөрен суурнуң үстүнде 10 км черде шаандан бээр атсураглыг, аржаан суглуг, аргар-кошкар, те-чуңмалыг сүүр-сүүр кадыр, чараш хаялардыг Хайыракан деп даг бар. Ол дагның адын алган ансамбльдиң киржикчилери база солун, чүгле аныяктар эвес болдур ийин. Хоочун хойжу, пенсионер, 62 харлыг Балы Шулуу, көдээ Советтиң күүскомунуң секретары, Маадыр-ие Саяна Күдер, тракторист Василий Ынаалай, школа ажылчыны Антонина Тарбаа, кассир Тамара Бады-Суур оглунуң уруу болгаш бодунуң уруу-биле, Сам Нооса, Чойганмаа олар өг-бүлези-биле долу киржип турар идепкейлиг эштер ол-дур.

Ансамбльдиң кол сорулгазы — тыва чаңчылдарны, ёзулалдарны чоңга нептередир, аныяктарга өөредир эки кижизидилгеге ажыглаары болур. Чоокта чаа районнуң партия конференциязынга ол ансамбль колдаан солун концертти көргүскен, аңаа үстүнде ады кирген эштер кол рольду ойнаан. Тыва национал байырлал «Дүк доюн» (Дүк кагарының) аңаа көргүскен. Киржикчилери хөй. Ооң сценарийин амгы үеде районнуң культура килдизиниң эргелекчизи Алефтина Яндаа тургускан. Ол алызындан мергежилдиг культура ажылдакчызы. Хөгжүм каасталгазын Орус-оол Сүктермаа, Аляна Аракчаа олар таарыштырган.

Аас чогаал ансамблиниң көргүзүү эгезинден төнчүзүнге чедир ёзулуг өөредиглиг, чараш тыва эрги, чаа-даа йөрээлдер, кожамыктар, ырылар, дүрген-чугаалар, хөгжүм, танцылар, хөөмей-сыгыт, мөге хүрежи, аъш-чем, шай-сүксүн, каткы-хөг, оюнга үзүк чок, дес-дараалаштыр болуп эртип турар. Дойнуң көргүзүүнүң сөөлгү кезээнде оюн-баштак улам күштелип келир. Кожазы, эш-өөрү, төрелдери — аалчыларны эптиг-ээлдек хүндүткел-биле уткуп ап турар.

Мөрен школазының тоску кластың өөреникчизи Меңниг-оол Балданның хөөмейлээри эки боорга, көрүкчүлер катап-катап дилеп турдулар. Ол-ла школаның уруглар бөлүү «Ээлдек шыңгыраштан» үндезилээн танцыларны ойнап турда, тыва хеп-сыны-даа, ээлдек күүселдези-даа эки болду.

«Хайыракан» аас чогаал ансамбль чүгле партия конференциязынга эвес, суурунга дыштаныр хүннерде, байырлалдарда концерттерни өй-өйлеп чоңга ойнап берип турар.

Мөренде уран чүүлге хандыкшылдыглар мооң мурнунда «Хайыраан бот», «Орай миниикшкин» деп шиилерни безин чоңга чогаадыкчы арга-биле белеткээш, көргүзүп турдулар. Олар районнуң уран чүүл көрүлдезинге идепкейлиг киржип, өске районнарже баарынга база белеткенип турар.

Мөренчилер-биле кады каттышкан концертке Берт-Даг ортумак школазында национал хөгжүм херекселдериниң ансамбли (удуртукчузу С. К. Сарзагай) база ойнаан. Ында хоочун башкылар хөгжүмчү Н. А. Мижит-оол, В. Данмаа олар баштаан өөреникчилер кирип турар. Тыва национал хөгжүм үделгези-биле (бызаанчы, лимби, шанзы) бирги классчы ийи бичии чаптанчыг оол бир амгы, бир эрги тыва ырларны чараш күүсеткеннер. Ол ышкаш Кызыл Сылдыс школазының башкылары Н. Л. Буду «Ырлажылы» деп тыва ырыны өткүт үн-биле ырлаан. А Орлан Чүдекпен («Нарын» совхоз) хөөмей, сыгыт, каргыраа үделгези-биле кожамыктап турда, ёзулуг профессионал артист дег, хостуг, дидим, чоргаар, арын-шырайының аяны-биле дыка хөглүг ойнаар, төрүмелинден салымчаланныг кижи-дир дээрзин көрүкчүлер магадаан. Бичии школачы хөөмейжи, танцычы, ыраажы, хөгжүмчү оолдар, уруглар күүселделерин көргүскен, келир үениң өзүп орар талантылыг кижилери-дир деп үнелеп көрдүвүс.

Мөренчилер черле эр-хейлер. Ол суурда районнуң амыдырал хандырылга чериниң салбыры «Мөрен-Кыс» деп даараныкчылар бөлүү база бар. Олар янзы-бүрү национал хеп аймаан даараарындан аңгыда, национал аъш-чем, дериг-херекселдерни районга, республикага делгелге кылдыр каш удаа салып, телевидениеге-даа көргүзүп турду.

Көдээ ажыл-агыйлыг продуктуларын бүдүрер база күрүнеге садар, өске-даа планныг даалгалар күүселдезиниң талазы-биле 1989 чылда «Мөрен» совхозтуң ниити көргүзүглери багай эвес болган. Маңаа совхозта бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң эвээш эвес үлүү кирген дээрзин айтыр апаар. Райкүүскомунуң культура килдизи, совхозта парткому болгаш херээженнер чөвүлели, көдээ Совет деткимче дузаны көргүзүп турары эки-дир.

Алексей ДАМДЫН.
Хоочун башкы.
Эрзин район.

ТАНЫЖЫҢАР: кымнар-дыр?

Ассошиэйтед пресс агентилелдин дыңнатканын ёзугаар алырга, Бразилияның алдаржаан спортчузу — тергиин дээн футболчу Эдсон Аррантес Ду Нассименто (Пеле) 1995 чылда болур президент соңгулдаларынга бодунуң кандидатуразын дешшидер мен деп медеглээн.

Чурукта: 1987 чылда Пелеге болгаш Д. Марадонага (аргентин спортчу) бут бөмбүүнүң талазы-биле шылгараңгай чеңиишкиннери дээш дээди шаңналдарны тывыскан сөөлүнде.

Сантьяго. Аргентинаның теннис талазы-биле шылгараңгай херээжен спортчузу Габриеле Сабатини чоокта чаа АКШ-ка болган маргылдаага тиилелгени чедип алган. Чилиге ол барып чораан болгаш оон алыын эдилээн дужилерниң делгелгезиниң байырлыг ажыдыышкынынга киришкен.

АП-СЭТА-ның фотозу.

Лотерея ойнаашкыннарынга хамаарыштыр

ДӨГЕРЕ САТТЫНЫП ТУРАР БЕ?

Сентябрьның 30-де Кызыл хоорай күүскомунуң культура килдизиниң Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга бут бөмбүүнүң соон дарый ойнаткан лотерея билеттеринге таварышкан ойнаашкыннар эвээш болган, ол ышкаш «Жигули» машинаны ол-ла дораан ээзинге бербээн дээр дугайында хомудалдар редакцияга амга чедир кээп турар. (Дараазында октябрь 7-де ойнаткан лотерея база катап чонну ымзандырып каан).

Ол шын. Чүък машиназынга чүдүрүп каан турган бараанналының чартыындан хөй кезии ээзин тыппаан. Баштайгы лотереяга эң кол ойнаашкын — «чиик» автомашинаны ойнап алган аас-кежиктиг ээзи Агафий Хаджиев машиназының дүлгүүрүн алыры-биле стадионга ынчан «турган» хирезинде, бир хонганда, эртенинде кылаштап келген (!) Тираж комиссиязының даргазы, Кызыл хоорайның спорт комитединиң удуртукчузу В. С. Хопровтуң аксы-сөзүнге бүзүрээр чүве болза, ойнаашкынга таваржыр ужурлуг 17 муң рубль өртектиг 30 эт-херекселдиң чартыын ол хүн, ол үе-шакта стадион чык доллур чон муң-не ойнадып алган боор турар. Артканын ам-даа «албыштаан» хевээр. (Корреспондент Вячеслав Степанович-биле октябрьның үшкү декадазында телефон дамчыштыр чугаалашкан).

Чоңга кайызы эптиглил: шупту ойнаашкынны ол-ла үе-шакта, ол-ла черге тура улус-чоңга дөгерезин «үлеп» бериптерге эки бе, азы ойнаашкынны соңгаарладып, ээлери бараанын таваар, эвээш-бичелеп алырга таарыжыр бе дээн чижектиг корреспондентиниң айтырыынга ол республиканың спорткомитединиң ойнаашкыны чаңгыс хүн, спортчу маргылдаа төнгенде бир шак иштинде эрттиргенин буруу шапкан. Кижи болаарга, доктааттынган үе-шакта дөгере ойнаашкынны бирден бирээ чокка ээлеринге үлеп бээри харын эргежок чугула болгу дег. Тираж эрте бээрге кымның чүнү ойнап ап турарын кым билир, кымга солун ул?.. Та ойнап ап турар чүве, та чок чүве? В. С. Хопров сан-чурагайларны ынчан стадионга алап тургаш, ойнаашкынга таварышкан улуг, биче өртектиг эт-септи, оларны ойнадып алган аас-кежиктиг ээлерин чоңга-хөйге дыңнадырын безин уттуп алган. Чалгаараан чадавас. Бир каш кижи шөлдүң ортузунга тургузуп каан чүъктүг автомашинага баргаш, саннары таарышкан херекселдерни үлежип алгаш, тарап турган бо-ла. Чартыы машина кырынга олчаан арткан. А «Жигулиниң» бодунуң орнунга чүгле оон дүлгүүрү көзүлген. Аңаа улустуң ат-бажы, чүнү ойнап алганы билдинмеске, бүгү стадион долган чоңга эпчок, солун эвес болур чорду. База ойнадып алыр албас-даа бол, «чиик карая» база ыяап-ла маңаа стадионга турар ужурлуг турган. Оон башка ону ол хүндүс кым-даа ойнадып албазын баш удур кым билгенал аан...

Бир эвес бүгү ойнап алыышкын чаңгыс ол хүн, бо черге ындыг үеде эртер эвеспе деп баш удур чарлап каар болза, шупту билеттер ойнаашкынга ынчан ыяап-ла киржир, чон аңаа турар, ойнап алыр-даа апаар. Оон башка улус билеттерин кармактап, азы ынаар-мынаар шыгжап кааш, тоомчага албайн базып туруп бээр ужуру ол. Чаңгыс черге, чаңгыс үеде ойнадырга, кижилерниң ынчангаш харысаалгазы бедиир, ойнаашкынга киириштирген эт-херексел ээлерин орта-ла, ол үе-шакта тыва бээри чугаажок. Сентябрь 30-де ышкаш ындыга-ла эвээш, ниити тараткан 37 муң билеттиң (бирээзи-ле 1 рубль өртектиг) 17-ле муңунга саттынган эдилелдерниң барык дөгерези дедир чүдүртүнмес ужурлуг турган. Лотерея ойнаашкынын эрттирип турар албан организацияа чүү деп... Улус эвээш ойнап алыр-ла болза, оларның чолу болгай. Арткан эт-херексел катап ойнаашкынче кирер чүве болганда, дараазында олар үстүнде «17 муңдан» оранчок эвээш акшага бараан садар апаарлары билдингир ышкажыл. А бистиң акша хаптарывыстан чарыгдаар акшавыстың түңү кевүдээрден башка, эвээжевес болдур эвеспе.

Ол он ажыг муңнуң эң үнелии, эң улуг өртектии—«Жигули», «Москвич» чергелиг автомашиналар болганда, бир эвес машина баштай ойнаашкынга таварышпайн баар болза, дараазында база катап ону ойнадып алыр дээш силер-биле бис база дагын 30—40 муң билеттерни садып ап, 30—40 муң рубльди чарыгдаар апаар бис дээрим ол. Ону катап эрттирер албан чери демги машинаны саарбайн чыткаш, өске бир машинаны биске дээш эжей садары чегей-ле боор. Олар «чаңгыс ок-биле ийи койгун боолап» алырлар, а бис биеэги-ле машина дээш билеттерни катап-катап садып-ла билир бис... Бо удаада октябрь 7-де, база-ла үстүнде адааным стадионга Тыва АССР-ниң спорткомитединиң эрттиргени лотерея ойнаашкынынга «Москвич» машинаны ойнадып алыр күзелдиг кижи «тывылбаан» чүве дижик. Оозун олар чаа чыл бүдүүзүнде биске «чемиш» кылдыр катап-ла каап бээрлер...

«Херел» спорт залының ийиги кадында туруп турар республиканың ол-ла Күш культура болгаш спорт комитединче кедурулуп бар чыткан кижиниң мынчаар бижээн лозун уткуп алыр чорду: «Спортчу ачыш-бараан лотереязы — кезээде соңгаарладыышкын чок түңнел-дир» ...Бо удаада машинаның ээзи албаан «бүрүү» боттарывыста чадавас. Кандыг-бир кижи автомашинаның чеже-чеже муң өртээн солуур чаңгыс, бир-ле акша өртектиг билеттиң хай боор чидирип алган магатчок. Оон башка саарылгаже үндүрген билеттер ыяап-ла теңдүр саттынарын амыдырал бадыткап турар. Ол ышкаш бүгү саттынган (30—40 муң) билеттерни алган ээлери бирден бирээ чокка айыттынган черинге эккээр, ийиде, чон карара ажыттавайн, бүгү ойнаашкынга таваржыр ужурлуг дугаарлар дегерези ак сеткилдиг садып-саартынган турар чүве болза, херекселдер дедир чүдүртүнмес, автомашина гаражка артпас ужурлуг. Кандыг-бир «уттуучал» кижиниң хайындан азы кара өжегээр ойнаашкынныг кандыг-бир дугаар саттынмайн баар болза, ынчан бурган-даа биске дузалап шылавас. Бурууну чүгле бурган боду өршээр чүве дижик.

Седип МОНГАЛ.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының 1990 чылдың ноябрьда шиилериниң РЕПЕРТУАРЫ

Ноябрь 3-те. Г. Канчели «Хануманың тоорединглери». Эгелээри 19 шакта.

Ноябрь 4-те. В. Көк-оол «Хайыраан бот». Эгелээри 19 шакта.

Ноябрь 8-те. «Билиргек койгунак». Эгелээри 12 шакта.

Ноябрь 8-те. Ч. Ондар «Ханныг истер». Эгелээри 19 шакта.

Ноябрь 9-та. М. Көжелдей «Үш чүүл эртемниг оол» (тоол). Эгелээри 12 шакта.

Ноябрь 9-та. В. Көк-оол «Хайыраан бот». Эгелээри 19 шакта.

Ноябрь 10-да. М. Машаду «Бразилияның эртинези». Эгелээри 12 шакта.

Ноябрь 10-да. В. Серен-оол «Энесай-Мерген». Эгелээри 19 шакта.

Ноябрь 23-тен 30-те чедир «Театр — уругларга болгаш элээдилерге» неделя эгелээр.

Ноябрь 23-те. «Театр — уругларга болгаш элээдилерге» неделяның ажыдыышкынынга концерт. Эгелээри 18 шакта.

Ноябрь 24-те. «Үш хаван оглу» (тоол). Эгелээри 12 шакта.

Ноябрь 24-те. В. Серен-оол «Энесай-Мерген». Эгелээри 19 шакта.

Ноябрь 25-те. М. Машаду «Бразилияның эртинези». Эгелээри 12 шакта.

Ноябрь 25-те. М. Көжелдей «Үш чүүл эртемниг оол». Эгелээри 18 шакта.

Ноябрь 26-да. Клара Сагды «Кыстың оруу». Эгелээри 14 болгаш 18 шактарда.

Ноябрь 27-де. «Билиргек койгунак». Эгелээри 12 шакта.

Ноябрь 27-де. А. Ставицкий «Өлүмнүг сегиржип алыышкын». Эгелээри 18 шакта.

Ноябрь 28-те. Клара Сагды «Кижиниң шокары». Эгелээри 14 болгаш 18 шактарда.

Ноябрь 29-та. Ч. Ондар «Ханныг истер» Эгелээри 18 шакта.

Ноябрь 30-де. «Күзел» театр студиязы. «Майдар бурганның байырлалы». Эгелээри 12 болгаш 18 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 2
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Сес». 10.35 Мультфильм. 10.45 «Бүзүренчиг эвес-даа болза, элдептиг». 11.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 12.30—13.10 «Үе». 15.30 Концерт. 16.10 Төөгү. «В. О. Ключевский — төөгүчү, публицист, хамааты». 17.05 «Кинофестиваль». «Көрүкчүлер сонуургалының шаңналы». Барымдаалыг фильм. 17.35 «Күс. Таруса. Цветаева...» Үстүкү класс өөреникчилеринге литературжу дамчыдылга. 18.00 Политиктиг чугаалар. 19.00 Матвей Блантерниң ырлары. 19.20 «Контакт-форум». 19.50 Чугула интервью. 20.00 «Көрүүшкүн» көргүзүп тур: программа «500». Капитал-шоу «Кайгамчык чүүлдер шөлү». 21.00 «Үе». 21.30 ИХМ медээлеринден. 21.45 «Көрүүшкүн». 00.45 — 01.10 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бисти долгандыр хүрээлел. 1 класс. Чурттуң төрүттүнген хүнү. 8.55; 9.55 «Сад дүжүмге кирген». Телефильм. 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Хөгжүм. 7 класс. Орус улустуң ырлары. 11.05 «Великобритания бөгүн». 12.05 «Сентябрьда шөлээ». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 13.15 «Ынак херээженниң портреди». Телефильм. 13.55—14.10 «Остап Стахивтиң ырлар бандуразы». 17.00 «КОАПП». Мультфильм. 10—12 сериялары. 17.35 Р. Армонас (виолончель) ойнаар.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Барымдаалыг фильм. 18.55 Медээлер. 19.00 Медээлер. 19.05 «Овур-хевир». Видеоканал. 19.55 Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Коллаж. 20.20 Уран гимнастика. Европа маргылдаазы. Швециядан дамчыдылга. 21.05 Бүтүдеге спорт. 21.20 Делегей конкурстарының лауреады В. Добролюбова ырлаар. 21.40 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.10 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 23.10—01.10 «Таня». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 ТВ TV дугайында. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

«Тыва агроүлетпүр түдүг» каттыжыышкынның салбырларынга ажылдаар чараазында кадрларны чалап турар: кежүп чоруур механизастаттынган колонналар начальниктеринге инженер-тудугжулар, Барыын-Хемчикте Бии-Хемде. Таңдыда кежүп чоруур механизастаттынган колонналарның кол бухгалтеринге сан ажылдакчылары, ол ышкаш Шуурмактың болгаш Дерзиг-Аксының ыяш белеткээр черлеринге бухгалтерлер.

Каттыжыышкынның адреси: Кызыл хоорай, Московская кудумчу, бажың № 8, телефону 3-14-47.

Орус дылды толевирлиг өөредир курстарга бижиткен эштер 1990 чылдың ноябрь 3-те 15 шакта Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга эгелээр кичээлдерге келирин РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң Политиктиг чырыдыышкын бажыңы чалап турар.

Аныяктарның культура төвү болгаш аныяктар организацияларының «Надежда» («Идегел») ассоциациязы бо чылдың **ноябрь 3-4-те Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга концерт көргүзер.**

Программага киржирлер: «Аян», «Менги», «7 г», күүседикчилери: Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Надежда Шойгу, «Азияның үнү» 1 делегей телеконкурузунуң лауреаттары Борис Салчак, Альберт Кувезин, «Юрмала» Бүгү-эвилел конкурузунуң киржикчизи Айдын Мортай-оол, ыраажылар Галина Сюрюн, Аяс Тойбухаа, Альберт Доржу.

Программаның уран чүүл удуртукчузу Алексей Шойгу.

Концерттер 15.00 болгаш 17.30 шактарда эгелээр. Билеттерни филармонияның кассазында садып турар.

КИНО

НОЯБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Катала»** 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.10 (кинопанорама), 19.20 (кинопанорама) шактарда. **Видеозал:** **«Суббота, 14».** 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 19.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Киночыныдыы»** 9.20, 12.20, **«Куда доскачет ранняя пташка»** 10.40, 13.40, **«Наш человек в Сан-Ремо»** 15.20, 17.30, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Ну, погоди!»** 14.20, **«Сувенир для прокурора»** 15.40, 17.30, **«Обреченный на одиночество»** 19.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Коршуны добычей не делятся»** (2 сериялыг) 14.00, 16.35, 19.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: **«Мистер Питкин в тылу врага»** 17.30, 19.20 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Индекс 54241.

РЕДАКТОР
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26 ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82 3-36-25 идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73. ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ ролун келбейн баргаңда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 арналга
ламазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг 522.